

TARTU ÜLIKOOL
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Häli Ann Reintam
EESTI VÄLISRÄNNE 1920-1940
Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Jaak Valge

Tartu 2014

Sisukord

1. Sissejuhatus	3
2. Rändealaste andmete kogumine	9
2.1 Eesti Statistika Keskbüroo	9
2.2 Piiriületamised	12
2.3 Rahvaloendused	13
2.4 Kodakondsuse vahetamine	16
2.5 Reisidokument	18
3. Väljaränne	22
3.1 Väljarändevoog Nõukogude Venemaale.....	22
3.2 Väljarändevoog Brasiiliasse	24
3.3 Väljaränne Ameerika Ühendriikidesse	26
3.4 Väljarändelaine Austraaliasse	28
3.5 Väljarändevoog Kanadasse	30
3.6 Väljaränne Soome ja Rootsi	32
3.7 Väljaränne Lääne-Euroopasse ja <i>Umsiedlung</i>	34
4. Sisseränne.....	36
4.1 Opteerumisprotsess 1920-1923	36
4.2 Tööliste sisseränne Poolast.....	40
4.3 Eestlaste tagasiränne	42
5. Välisrände põhjused	44
5.1 Lähte- ja sihtriigi põhjused.....	44
5.2 Rände takistused	46
5.3 Isiklikud ajendid	48
6. Kokkuvõte.....	49
7. Summary	55
8. Kasutatud kirjandus	58
9. Lisad	63

1. Sissejuhatus

Esimene eestlaste ulatuslik väljaränne toimus 19. sajandi keskelt kuni I maailmasõjani, mil enamasti itta, aga vähesel määral ka läände lahkus Eesti aladelt 215 000 inimest.¹ Teine paljuuuritud rändelaine oli ajendatud II maailmasõjast ja suunatud lääneriikidesse ning selle ulatust illustreerib antud nimetus „Suur põgenemine”.² Seega jääb Eesti omariikluse periood kahe suure rändelaine vahele, mistõttu pole selleaegsele välisrändele eraldi suuremat tähelepanu pööratud. Käesoleva töö eesmärgiks on anda ülevaade välisrändest (välja- ja sisserändest) Eesti Vabariigis aastatel 1920-1940.

Kuigi 1920. aastatel hakati järjepidevalt koguma üle-eestilist statistikat, jättis rändealane andmestik paljuski soovida. See tähendab, et omariiklusaegse rände kirjeldamiseks ja analüüsimiseks tuleb esmalt selgitada, kuidas ja millistest allikatest rändealast informatsiooni koguti. Seni on Eesti rahvastikuarengut või rännet käsitlevates töodes pühendatud vaadeldava perioodi välisrände kirjeldamiseks heal juhul lehekülg, kus lisaks rändesaldole mainitakse, et intensiivsus oli madalam kui eelneval ja järgneval perioodil, rändealane statistika oli puudulik ning kui väljarände mõõtmiseks olid mingisugused meetodid, siis sisserände kohta andmed põhimõtteliselt puuduvad. Käesolevas töös püütakse nimetatud probleeme trotsides välisrännet analüüsida.

Bakalaureusetöö on jagatud nelja peatükki ja need omakorda alapeatükkideks. Esimeses peatükis tutvustatakse rändealase statistika koostamist Eesti Vabariigis. Nagu juba eelpool mainitud, on andmeallikate kirjeldus ja kriitika ülejäänud töö alus. See tähendab, et esimeseks eesmärgiks on uurida, kuidas Eesti Vabariigis rändestatistikat koostati ning millised on nende meetodite head ja halvad küljed. Peatükis kirjeldatakse Riigi Statistika Keskbüroo tegevust, erinevaid andmeallikaid ja seoses nendega toimunud muudatusi. Rändealaste andmete kogumise analüüsimine võimaldab paremini hinnata kogutud statistikat.

Järgmised kaks peatükki keskenduvad vaadeldava perioodi välisrändele. Teine peatükk annab ülevaate väljarände ning kolmas sisserände kohta. Alajaotustes eristatakse eestlaste rännet siht- ja lähteriikide kaupa. Vaatluse all on rändevood, mida iseloomustatakse ajaliselt, väljarändajate koosseisu ja grupi suuruse seisukohalt. Nii Eestis kui ka välisriikides kogutud statistika võrdlemisel püütakse välja selgitada võimalikult täpne välisrändajate arv.

---

¹ Tammaru, T, Kumer-Haukanõmm, K, Anniste, K, *Eesti diasporaa kujunemise kolm lainet* – Eestlased ja eesti keel välismaal, toim. Praakli, K, Viikberg, J, Tallinn, 2010, lk 35

² Ibid.

Väljarännanute sotsiaaldemograafilise koostise ja tegevuse kohta võib leida andmeid erinevatest väliseestlasi tutvustavatest teostest ning sihtkohamaades ilmunud perioodikast. Lisaks sellele on oluline uurida erinevates sihtriikides valitsenud tingimusi, mis ajendasid väljarändajat just selle kasuks otsustama.

Viimases peatükis analüüsitakse põhjalikumalt välja- ja sisserände põhjusi. Migratsioon on mõjutatud paljudest ühiskonnas toimuvatest muutustest ja toob omakorda neid kaasa. Rände põhjused võivad olla nii poliitilised, majanduslikud kui ka isiklikud. Lisaks üldistele teguritele, mis on päritolumaa Eesti puhul kõigile väljarändajatele ühised, saab eelnevas peatükis kirjeldatud erijuhtumite alusel teha üldistusi, mis kehtivad ka laiemas plaanis. Eesmärgiks on leida põhjendused sellele, mis kaalutlustel reis ette võeti, kuidas valiti rände sihtriik ja miks polnud rändeulatus läbi vaadeldava perioodi ühtlane.

Uurimistöö küsimusteks on: kuidas koguti rändealast statistikat? Millised on erinevate andmeallikate puudused? Missugustesse riikidesse rännati Eesti Vabariigi ajal? Kui palju inimesi lahkus? Kas ja millal toimus Eestisse sisseränne? Mis põhjustas välisrände erinevad vood? Mis õhutas ja mis piiras rännet?

Teoreetiline alus

Uuritavale perioodile vahetult eelnenud esimest suurt rändelainet on tõlgendatud Wilbur Zelinsky ränderevolutsioon teooria valguses. Zelinsky sõnastas esimesena metodoloogilised rahvastikuarengu seaduspärasused, mis vastavad demograafia põhilisele lähtepunktile: areng toimub valdkonnaspetsiifiliste seaduspärasuste raamistikus. Loomulikult on rahvastikuareng teiste ühiskonnaprotsessidega seotud, aga reeglina pole need seosed põhjuslikud.³ Zelinsky poolt sõnastatud metodoloogia alusel on tähtsaimaks sündmuseks rahvastikuarengus demograafiline üleminek, mis toob endaga kaasa alati ja kõikjal seaduspärased muutused rändeprotsessides. Demograafiline üleminek on kvalitatiivne muutus rahvastiku taastootmises, millega kaasneb esialgu rahvastiku plahvatuslik kasv, mis omakorda tingib ränderevolutsiooni ehk intensiivse väljarändeperioodi. Väljaränne toimub olemuslikult kahel tasandil: maalt linna ning kohalikust etnilistest piiridest väljapoole liikumisel. Intensiivne väljaränne koos sündimuse langusega viivad rahvastiku tasakaalustumisele.⁴ Zelinsky teooria on universaalne,

---

³ Jänes-Kapp, K, Katus, K, Puur, A, Põldma, A, *Demograafiast ja rahvastikuarengu seaduspärasustest*, Tallinn, 2005, lk 9-10

⁴ Zelinsky, W, *The Hypothesis of the Mobility Transition* – *Geographical Review*, vol 61, nr 2, 1971, lk 222

ent vaatleb migratsiooni põhjusi terve demograafilise ülemineku kontekstis, mis hõlmab pikka perioodi.

Käesolevas töös tuleb aga kasutada ka teisi teooriaid, mille abil saab selgitada lühematel ajajärgudel toimunud muutusi. Selleks sobib Lee migratsiooni tõmbe- ja tõuketegurite lähenemine, mille alusel rännet põhjustavad faktorid saab vastavalt rände vaatepunktist ja soodustava või takistava mõju alusel jagada kolme gruppi: lähte- ja sihtriigi tegurid, rände takistused (distsants, keelebarjäärid, seadused) ning rändaja isiklikud ajendid.⁵ Vastavalt sellele, kas mõjutegur lähtub migratsiooni päritolu- või sihtriigist, eristatakse migratsiooni tõuke- ja tõmbetegureid. Mitmed mõjutegurid võivad olla korraga nii tõuke- kui tõmbeteguriteks ning migratsiooni selgitamisel on enamasti määravaks mitu erinevat tegurit.

Riikidevaheline erinevus sissetulekutes ehk sissetulekute lõhe loetakse üheks peamiseks rahvusvahelist migratsiooni ajendavaks teguriks. Lisaks absoluutsele palkade erinevusele tuleb arvestada ka riikide erineva elukallidusega ja samuti migratsioonikuludega. Palga kõrval tuleb arvestada ka tööhõive võimalustega sihtriigis. Empiirilistes analüüsides on leitud, et vähemalt mingi minimaalne erinevus perekonna praeguses ja oodatavas sissetulekus on migratsiooniotsuse tegemisel vajalik.⁶ Samamoodi võivad tõmbe- või tõuketeguritena mõjuda erinevad poliitilised sündmused ja seadusest tulenevad piirangud. Lisaks majanduslikele ja poliitilistele teguritele mängivad rolli päritolu- ja sihtkohamaad ühendavad kultuurilised aspektid: keeleline ja kultuuriline lähedus, varasema kogukonna olemasolu, ühised sotsiaalsed võrgustikud, geograafiline vahemaa.

Allikad ja historiograafia

Töö esimese peatüki kirjutamise aluseks on erinevad Riigi Statistika Keskbüroo väljaanded: aruanded ja koosolekute protokollid organisatsiooni tegevuse kohta, Eesti Statistika kuukirjad 1922-1940 ning rahvaloenduste järel ilmunud publikatsioonid. Teiseks põhiallikaks on seadusemuudatusi ja määruseid sisaldavad Riigi Teatajad (1918-1938). Lisaks sellele Saksa okupatsiooni ajal ilmunud teated ajalehes Virumaa Teataja (1941) ja uue võimu poolt ümber korraldatud Eesti Statistika väljaanne Statistische Monatshefte (1942).

Nagu eelpool mainitud on Eesti rände ajaloos enim kajastust leidnud perioodid vahetult enne ja pärast omariiklust. Aastatel 1920-1940 aset leidnud kogu Eesti välisrände keskenduvalt

---

⁵ Lee, E. S., *A Theory of Migration – Demography*, vol 3, nr 1, 1966, lk 50

⁶ Kallaste, E., Philips, K., *Tööjõu vaba liikumine – probleem või võimalus Eestile?* – Riigikogu Toimetised, nr 7, 2003, lk 120

pole kirjutatud ühtegi tööd. Küll on Eesti Vabariigi välisrännet käsitletud kas tükeldatult, keskendudes konkreetsematele ajavahemikele või väljarändevoogudele, või läbi kogu rändeajaloo ülevaاتlikult ning seotult teiste rahvastikuprotsessidega.⁷ Sihtkohamaa põhiselt on uuritud eesti diasporaade teket ja sealset kultuurielu. Küll aga pole omariikluse aegne väljaränne nendes uurimustes oluliselt kajastust leidnud, eelkõige tolleaegse väiksema intensiivsusega rände tõttu

Eesti idadiasporaa kujunemist on põhjalikult analüüsinud Hill Kulu, andes ka ülevaate peamiselt pärast II maailmasõda läände suundunud eestlastest. Lisaks on Kulu kirjutanud 1940. aastatel alguse saanud tagasirändest Eestisse.⁸ Viimases töös on põgusalt käsitletud ka opteerimisprotsessi. Kuigi kummagi Kulu töö eesmärgiks polnud otseselt omariiklusaegse rände kirjeldamine, saab antud teostest kaudset informatsiooni ka käesoleva uurimuse tarbeks. Mõtteliseks järjeks Kulu uurimusele tagasirändest on inimgeograafias kaitstud Inga Kase magistritöö, milles on samamoodi ülevaاتlikult käsitletud kahe maailmasõja vahelist väljarännet ning tutvustatud erinevaid teoreetilisi lähenemisi migratsioonile.⁹ Hilisema rändelaine ehk suure põgenemisega ja lääne diasporaaga on tegelenud mitmed autorid. Erinevatelt aspektidelt on suurt põgenemist uurinud lätlane Karlis Kangeris¹⁰, Saksamaa põgenikelaagritele ja USA pagulaspoliitikale keskendunud ajaloolane Kaja Kumer-Haukanõmm¹¹ ja Rootsi põgenenuid käsitletud Alur Reinans¹². Eesti välisrändest 1944-1965

---

⁷ Raag, R, *Eestlane väljaspool Eestit*, Tartu, 1999; Ainsaar, M, *Eesti rahvastik Taani hindamisraamatust tänapäevani*, Tartu, 1997; Tiit, E. M., Vähi, M. *Migration flows of Estonians during the last century*. XXXVI IUSSP International Population Conference, Morocco 27.09-2.10.2009, 2009; Sakkeus, L.: *Migration of the elderly*. Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, 2000, 19 lk; *Migration processes in Estonia*. Doktoritöö, Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, 2000, 241 lk

⁸ Kulu, H, *Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest*, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1992; Kulu, H, *Eestlaste tagasiränne 1940-1989. Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel*, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1997; Kulu, H, *Väliseestlased – Eestlane olla... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid*, toim. Kulu, H, Metsis, K, Tammaru, T, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1997, lk 11-19

⁹ Kask, I, *Eestlaste tagasiränne Eestisse aastatel 1989-2000*, Magistratöö, Tartu, 2006, käsikiri Tartu Ülikooli geograafia instituudis

¹⁰ Kangeris, K, *Die baltischen Völker und die deutschen Pläne für die Räumung des Baltikums 1944 – Baltisches Jahrbuch*, Jahrgang 5, Bonn: Baltischer Christlicher Studentbund, lk 177-197

¹¹ Kumer-Haukanõmm, K, *Väliseestlased kodueestlaste silme läbi* – Tuna, nr 3, 2007, lk 143-145; Kumer-Haukanõmm, K, *Eestlaste Teisest maailmasõjast tingitud põgenemine läände* – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik. Tartu, 2006; Kumer-Haukanõmm, K, *USA välispoliitika Balti küsimuses 1945-1952 läbi Balti põgenike probleematika*, Magistratöö, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu, 2005; Kumer-Haukanõmm, K, *Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika aastatel 1945-1952 Eesti pagulaste näitel*, Diplomitöö, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu, 2012; Kumer-Haukanõmm, K, *Teise maailmasõja aegne eestlaste sundmigratsioon läände* – Acta Historica Tallinnensia, nr 17, 2011, lk 95–109

¹² Reinans, A, *Eesti põgenikud Rootsi statistikas* – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik, Tartu, 2006

on bakalaureusetöö kirjutanud Mailis Hudilainen¹³ ja väljarändest NSV Liidu lagunemisest tänapäevani Allar Loot¹⁴.

Väliseestlasi, nende rännet, kultuuri ja eluolu kirjeldavaid kogumikke on ilmunud mitmeid: pärast II maailmasõda alguse saanud rände keskendunult¹⁵ ja kogu Eesti rändeajalugu hõlmavalt, mis on käesolevas töös oluliseks allikaks erinevates sihtkohariikides tekkinud diasporaade kasvamise iseloomustamisel.¹⁶ Eesti Vabariigi aegse väljarände kohta Ameerika Ühendriikidesse on Tartu Ülikoolis kaitsnud bakalaureusetöö Silver Paling¹⁷ ja eestlaste organiseeritud tegevust ning vähesel määral ka rännet Lätti on uurinud Signe Kass¹⁸. Väga põhjalikult on Brasiiliasse suundunud eestlaste rändevoogu ja uues ühiskonnas kohanemist uurinud Sander Jürisson, kes kaitses sel teemal aasta tagasi Tallinna Ülikoolis magistr töö.¹⁹

Lisaks leiab aastate 1920-1940 välisrände kohta informatsiooni toleaeagsest perioodikast. Antud töös on kasutusel nii Eestis ilmunud kui ka erinevate väliseestlaste väljaanded: kodumaistest ajalehtedest Postimees, Päevaleht, Sakala ja Virumaa Teataja ning väliseestlaste poolt välja antud ajakirjad Meie Tee (New York), Välis-Eesti Almanak (hilisema nimega Välis-Eesti) ja ajalehed Hää! (Brasiilia) ning Välis-Eesti (Stockholm).

Suhteliselt palju on kajastamist leidnud 1920-1923 toimunud eestlaste opteerimisprotsess, millest on ilmunud erinevaid toleaeagseid kokkuvõtlike analüüse²⁰ ning hilisemaid uurimusi. Varasemast ajast opteerimisprotsessi käsitlevad allikad pärinevad näiteks ENSV akadeemiku Viktor Maamäe ning kunagise Tartu Riikliku Ülikooli rektori A. Koopi töödes.²¹ Iseseisvuse taastanud Eestis on antud küsimust puudutanud ajaloolased Eero Medijainen ja Jüri Ant.²²

---

¹³ Hudilainen, M, Eestlaste välisränne 1944-1965, Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo osakond, Lähiajaloo õppetool, Tartu, 2007

¹⁴ Loot, A, *Migratsioon Eesti aladel NSV Liidu lagunemisest kuni tänapäevani – 1970-2010*, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja Arheoloogia instituut, Tartu, 2010

¹⁵ *Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud. 22. Oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik*, toim. Kumer-Haukanõmm, K, Rosenberg, T, Tammaru, T, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006; *Eestlaste põgenemine Läände Teise maailmasõja ajal*, toim. Hallik, T, Kukk, K, Laidla, J, Tartu: Greif, 2009

¹⁶ *Eestlased ja eesti keel välismaal*, koost. ja toim. Praakli, K, Viikberg, J, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2010

¹⁷ Paling, S, *Eestlaste väljaränne Ameerika Ühendriikidesse 1922-1939*, Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Lähiajaloo õppetool, Tartu, 2010

¹⁸ Kass, S, *Eestlaste väljaränne Lätimaale 19. sajandi lõpuaastatest Teise maailmasõja alguseni*, Tartu Ülikool, Ajaloo osakond, Lähiajaloo õppetool, Tartu, 2008

¹⁹ Jürisson, S, *Eestlased Brasiilias: ränne ja kohanemine*, Magistr töö, Tallinna Ülikool, Ajaloo instituut, Tallinn, 2012

²⁰ Tooms, A, *1. Demograafia alalt. Opteerimisliikumine ja Eesti jõudnud optandid – Eesti Statistika 1922*, nr 5, Tallinn, 1922, lk 4-19

²¹ Koop, A, *NSV Liidu ja kodanliku Eesti suhted aastail 1920-1928*, Tallinn: Eesti Raamat, 1996; Maamägi, V, *Uut elu ehitamas. Eesti vähemusrahvus NSV Liidus (1917-1940)*, Tallinn: Eesti Raamat, 1980

²² Medijainen, E., *Optieren für Estland – eine freiwillige oder eine erzwungene Migration 1920-1923?./ Mertelsmann, O. (Hrsg.). Estland und Russland. Aspekte der Beziehungen beider Länder.* Hamburg: Verlag Dr.

Neile lisandub Helen Rohtmets, kes kaitses Tartu Ülikoolis eesti kodakondsuse kujunemise teemalist magistritööd ning on kirjutanud opteerumisest iseseisvumisega kaasnenud poliitiliste muutuste raamistikus mitmeid artikleid.²³

Baltisakslaste lahkumisest Eesti aladelt ehk *Umsiedlung*ist on kirjutatud hulgaliselt uurimusi erinevatelt vaatenurkadelt. Seetõttu käsitletakse baltisakslaste ümberasumist antud töös vaid ülevaاتlikult. Vahetult pärast ümberasumist on ilmunud mitmeid saksakeelseid artikleid isikutelt, kes Eestist lahkumist organiseerisid.²⁴ Balti Ajaloo Komisjoni poolt kogutud materjalide alusel on avaldatud Hellmuth Weissi mälestused, mille alusel koostati Jürgen von Hehni ümberasumismonograafia Eestit käsitlev osa.²⁵ Eestist ja Lätist ümberasumist on põhjalikult dokumenteerinud Dietrich A. Loeber.²⁶ Eesti keeles on 1939. aastal alguse saanud protsessi 60. sünnipäevaks välja antud kogumik *Umsiedlung 60*.²⁷

Kovač, 2005; Medijainen, E., *Saadiku saatus: välisministeerium ja saatkonnad 1918-1940*, Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997; Ant, J., *Eesti 1920. Iseseisvuse esimene rahuaasta*, Tallinn: Olion, 1990;

²³ Rohtmets, H, *Eesti kodakondsuse kujunemine: põhimõtted ja praktika*, Magistritöö, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo osakond, Tartu, 2005; Rohtmets, H, *The Repatriation of Estonians from Soviet Russia in 1920-1923: a test of Estonian citizenship and immigration* – Journal of Baltic Studies, nr 42, 2011, lk 169-187; Rohtmets, H, *Talendid koju 1920-1923: Tagasi tuli tuhandeid* – Horisont, nr 3, 2012, lk 10-14; Rohtmets, H, *The Significance of Ethnicity in the Estonian Return Migration Policy of the Early 1920s* – Nationalities Papers, vol 40, nr 6, 2012, lk 895-908

²⁴ Wrangel, W, *Die Vorgeschichte der Umsiedlung der Deutschen aus Estland* – Baltische Hefte, nr 4, 1957/58, lk 134-165; Nottbeck, E, *Organisation und Verlauf der Umsiedlung der Deutschen aus Estland* – Baltische Hefte, nr 17, 1971, lk 177-205; Nottbeck, A, *Menschen und Zahlen in der Umsiedlung* – Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1971, nr 18, 1970, lk 63-68

²⁵ Weiss, H, *Zur Umsiedlung der Deutschen aus Estland 1939-1941. Erinnerungsbericht* – Zeitschrift für Ostforschung, vol 39, nr 4, 1990, lk 481-502

²⁶ Loeber, D. A., *Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939-1944. Dokumentation*. Neumünster 1972

²⁷ *Umsiedlung 60. Baltisakslaste organiseeritud lahkumine Eestist*. 24. novembril 1999 Tallinna Linnaarhiivis toimunud konverentsi ettekanded, koost. Kivimäe, S, Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis, Tallinn, 2000

2. Rändealaste andmete kogumine

2.1 Eesti Statistika Keskbüroo

Riigi Statistika Keskbüroo loodi aasta pärast Tartu rahu sõlmimist 1. märtsil 1921. aastal²⁸, et koondada kogu riigi statistika ühe organisatsiooni tegevuse alla. Eesmärgiks oli saada ülevaade erinevatest ressursidest ja luua süsteem, mis võimaldaks jälgida ja prognoosida majanduslikke ja sotsiaalseid protsesse. Büroo direktoriks sai Albert Pullerits.²⁹ Esialgu takistas tööleasumist Keskbüroo tegevuseks legaalse aluse puudumine, mis lahendati valitsuse poolt Keskbüroo eelarve kinnitamisega. Siiski kulus administratiivsetele tegevustele ligi aasta. Pärast kõigi ministeeriumitega eraldi kokkulepete sõlmimisest võeti üle 26 ametkonda ja 1922. aastal kinnitas Riigikogu Eesti Statistika Keskbüroo põhimääruse.³⁰ Vastloodud statistikasüsteemi võis juba esimestel aastatel hinnata efektiivseks, mida kinnitavad regulaarselt ilmuma hakanud kuukirjad. Kuukirjades avaldati erinevate valdkondade kohta kogutud jooksvaid andmeid ja publikatsioonidele lisasid väärtust spetsialistide poolt kirjutatud analüütilised artiklid. Statistika Keskbüroo pidas oluliseks teha statistilised andmed ja analüüsid kättesaadavaks ka rahvusvahelisele publikule³¹, seetõttu lisati väljaannetele prantsuse- või inglisekeelsed resümeed ning tabeli päised olid kakskeelsed (eesti ja prantsuse keeles).

2. novembril 1922. aastal võeti IV Rahvusvahelisel Töökonverentsil vastu „rekomandatsioon“³², mille eesmärgiks oli õhutada kõiki riike kokkulepitud eeskirja alusel korraldama oma sisse- ja väljarände statistikat. Ettekirjutus nõudis, et lisaks rändaja soole ja rahvusele märgitaks üles vanus, elukutse, eelnev elukoht ja sihtriik, kuhu isik suundub. Samuti seati eesmärgiks luua ühtne definitsioon ja standardiseeritud meetodid sisse- ja väljarände statistiliste andmete kogumiseks.³³ Eesti Vabariigi Valitsus kiitis selle heaks 1923. aasta 14. märtsil.³⁴ Riigi Statistika Keskbüroole tehti korraldus koguda ning edastada andmed Eesti sisse- ning väljarände kohta Rahvusvahelisele Töübüroole, kuid läbirääkimiste käigus

---

²⁸ Riigi Statistika Keskbüroo (edaspidi RSK), *Riigi Statistika Keskbüroo tegevusest 1. III 1921. – 1. III 1926*, Tallinn, 1926, lk 4

²⁹ RSK, *Eesti Statistika kuukiri*, nr 6-8, Tallinn, 1922, lk 3

³⁰ *Ibid.*, lk 4-5

³¹ RSK, *Eesti Statistika kuukiri*, nr 1-2, lk 6

³² Rahvusvahelise Töübüroo ehk ILO (*International Labour Organization*) väljaanne *Les Methodes Statistiques de l'Emigration et de l'Immigration*, Genf, 1922, saadaval ILO veebilehel [WWW] <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convdf.pl?R019>

³³ *Ibid.*

³⁴ Eesti Rahvusrhiiv (ERA), era 31.3.5265

ilmnenud raskuste tõttu jäi rahvusvaheline koostöö katki.³⁵ Ilmselt sai otsustavaks vastasutatud tsentraliseeritud Statistika Keskbüroo suutmatus vastata rahvusvahelistele normidele. Siiski hakati süsteemselt esitama andmeid üle piiri sisse- ja väljasõitjate arvu, soo ja kodakondsuse põhjal, mis ilmusid Eesti Statistika kuukirjades jooksvalt ja ühes numbris kokkuvõtlikult möödunud aasta kohta.

Eesti Statistika Keskbüroo kogus andmeid välisrände kohta ennekõike piiriületamiste alusel. Mõistagi ei tähendanud iga piiriületus koheselt riigist lahkumist alaliseks. Parema ülevaate saamiseks võrreldi piiripunktidest saadud andmeid vastavalt võimalustele teiste infoallikatega, mida käsitletakse eraldi järgnevalt. Rahvastikustatistikaga tegeles Keskbüroo üldosakond, mis suutis hakata korrapäraselt registreerima ülepiiri sisse- ja väljasõite alates 1924. aastast.³⁶ Esimest korda avaldati välja- ja sisserännet kajastavad tabelid Keskbüroo kuukirjas 1924. aasta septembris ilmunud numbris. Informatsioon saadi piiripunktidest kogutud piiriületajate nimekirjadest. Lisaks välispassi omavatele täiskasvanutele kajastati statistikas ka nendega koos reisivad perekonnaliikmed, kusjuures piiripunktis neid eraldi ei loetletud, mistõttu võisid ajakirjanduses ilmutatud andmed erineda kuukirjas avaldatust.³⁷ Üks põhjus, miks rändealaste andmete kogumine ja töötlemine esimestel aastatel venis, oli tähtsusest esmajärjekorras oleva 1922. aasta rahvaloenduse korraldamine, läbiviimine ja tulemuste analüüs, mis nõudis palju inimressurssi ja aega.³⁸

Alates 1. jaanuarist 1926. aastal muutus rändealase andmestiku kogumine ja analüüs mõnevõrra lihtsamaks - kõigilt välispassi taotlejatelt hakati nõudma Siseministeeriumi passiosakonnale antavat teatelehte täiendatud kujul ja kahes eksemplaris, millest teine läks Keskbüroole statistika koostamise lihtsustamiseks. Lisainformatsioonina küsiti isegi rohkem, kui seda oli nõudnud ILO „rekomandatsioon” – uuriti ka perekonnaseisu ja perekonna koosseisu ning kaasavõetava vara väärtust. Selle abil lootis Keskbüroo - kõrvutades välispassi taotlejate teatelehti piiriületustega - täpsemalt välja selgitada isikuid, kes tegelikult emigreerusid. Seega oli enne 1926. aasta korraldust üpris raske hinnata väljarände tegelikku ulatust. Näib, et ainus lahendus andmete täpsustamiseks oli oodata, kuni välispass aegub ning need, kes oma passi Siseministeeriumis ei uuendanud ega tagastanud, viibisid ilmselt välismaal. Samuti tuli jälgida välisesindustes taotletud passe. Sel viisil saadud välismaal viibivate taotlejate arvust tuli lahutada veel kindlaks perioodiks välismaal viibivad mere- ja

---

³⁵ Reiman, H, *Väljaränd Eestist* – Eesti Statistika, nr 57, Tallinn, 1926, lk 2

³⁶ Ibid., lk 19-20

³⁷ RSK, *Eesti Statistika*, Tallinn, 1924, nr 30, lk 117

³⁸ Pullerits, A, *1922. aasta üldrahvalugemise andmete läbitöötamise plaan ja tabelite sisu*, lk 3

ärimehed ning üliõpilased. Pärast mitmeastmelist analüüsi säilis võimalus ebatäpsuseks, sest Eesti siseselt oli lubatud kasutada aegunud välispassi isikutunnistuseks ning samas ei taotlenud kõik, eriti naaberriikidesse suunduvad isikud, välispassi. Ülaltoodud põhjustel tuleb Keskbüroo rändealastesse andmetesse suhtuda teatava ettevaatlikkusega. Kuna kõige adekvaatsemad andmed saadi võimalikult paljude allikate kõrvutamisel, parandati esialgu kuukirjades avaldatud tulemusi tagasisivaatavalt. See tähendab, et täpsemaid andmeid sisaldasid kord aastas avaldatavad kokkuvõtted, kus oli välisrännet analüüsitud erinevaid allikaid koondades.

1927. aastal toimusid I ning II Eesti ja Läti statistika konverentsid, mille käigus pandi paika ühised eesmärgid ja meetodid, et soodustada naaberriikide vahelist statistilist võrdlust ja koostööd.³⁹ Esimesel kahel konverentsil kooskõlastati otsused põllumajanduse ja rahanduse valdkonnas. Järgmisel aasta juunis toimunud kokkusaamisel ühines ka Leedu ja seetõttu nimetati see ümber Balti riikide statistika konverentsiks, kus muuhulgas võeti vastu otsus „Rahva ülepiiri liiklemise arvestamisest”.⁴⁰ Otsuse sisu oli lihtne: nõustuti, et piiriülest liikumist tuleb kajastada täielikult ja igakuiselt, tuues välja iga reisija soo, rahvuse ja reisidokumendi tüübi. Lisaks määrati kindlaks, et legitimatsioonikaartidega piiriületajaid ei tule statistikas kajastada.⁴¹ Eestis ei tehtud senini piiripunktides vahet erineva reisidokumendiga isikutel, seega loeti välja- ja sissesõitjateks ka piiri lähedal elavad pendelrändajad. Nende korralduste täitmiseks anti üksteisele aega järgmise konverentsini. Järgmisel aastal aset leidnud konverentsil osalesid vaid Eesti ja Läti. Põhiliseks arutlusteemaks oli 1930. aastaks planeeritud rahvaloendus⁴², mis küll majanduslikel põhjustel lükkus neli aastat edasi. Vaatamata rändestatistika korrastamise nõude tähtsusest, korjati jooksvaid andmeid piiriületamiste kohta Eestis jätkuvalt puudulikult.⁴³ See tähendab, et rändena registreeriti igasugune piiriületamine ja isiku kohta üles märgitud tunnused erinesid vastavalt reisidokumendile.

1930. aastate algul tabas kogu maailma majandussurutis, millel olid oma tagajärjed ka Statistika Keskbüroo tegemistes. Nagu eelnevalt mainitud, hilines 1930. aastaks planeeritud rahvaloendus neli aastat ning viidi läbi 1934. aasta lõpus. Kokkuhoiu tingimustes ei suudetud täielikult tagada rahvaloenduse kõrval jooksva statistika avaldamine. Nii lükkus näiteks 1935.

---

³⁹ RSK, II Eesti-Läti statistika konverents, Tallinn, 1927, lk 547

⁴⁰ RSK, III Balti riikide statistika konverents, Tallinn, 1928, nr 80, lk 400

⁴¹ Ibid.

⁴² RSK, IV Eesti-Läti statistika konverents, Tallinn, 1929, nr 94, lk 482

⁴³ st. ei suudetud eristada välispassiga pikemaajaliselt reisivaid isikuid legitimatsioonikaardiga üle piiri liikuvaid, vt. RSK, Jooksvate andmete saavutamiskord, nr 87, 1929, lk 113-114

aasta rändestatistika kokkuvõtte tegemine kaks aastat hilisemale ajale. Küll aga otsustati alates 1935. aastast, et aasta kokkuvõtetes hakatakse väljarändajateks lugema vaid neid reisijaid, kelle välispassi taotluse küsimustikus on eesmärgina märgitud kas elukoha vahetus või uue töökoha leidmine.⁴⁴ Kuigi selline jaotus toetus ainult inimeste enda ütlustele ja seega ei pruukinud kajastada reisijate tegelikke motiive, oli piiriületajate kategoriseerimine oluline samm tõepärasema statistika suunas. Statistika Keskbüroo tegutses ja avaldas andmeid järjest keerulisemaks muutuvad poliitilises keskkonnas kuni 1940. aasta juunini, mil Eesti okupeeriti Nõukogude Liidu vägede poolt. Viimses ilmunud numbris avaldati ka kokkuvõtlik artikkel eelmise aasta piiriületamiste ja väljarände kohta. Kokku ilmus aastatel 1921-1940 Eesti Statistika kuukirjades 27 artiklit välisrände teemal koos arvukate tabelitega, lisaks sellele avaldati lihtsate tabelite näol jooksvalt ülepiirilikumise statistikat peaaegu iga kuu ligi 20 aasta jooksul. Riigi Statistika Keskbüroo oli ainuke organisatsioon Eestis, mis püüdis raskustele vaatamata erinevaid allikaid kombineerides järjepidevalt luua ja täiendada rändealast andmekogu.

2.2 Piiriületamised

Piiriületamise statistikat on Eestis registreeritud alates 1921. aastast.⁴⁵ Tänu sellele, et ülepiirisõitjate kohta on andmeid kõige varasemalt ja konkreetsemalt esitatud, on see allikas määrava tähtsusega Eesti sisse- ja väljarände uurimisel. Piiriületajate kohta saadi andmed piiripunktidest, kus registreeriti kõik legaalsed riiki sisenemised ja väljumised. See tähendab, et Statistika Keskbürool oli võimalus avaldada piiriületamise andmeid jooksvalt: nagu eelnevalt mainitud, ilmusid kuukirjas kokkuvõtvad tabelid eelneva kuu kohta. Keskbüroo ülesandeks oli koondada kokku erinevatest piiripunktidest saadud nimekirjad.

Kogutud andmed võimaldasid piiriületamist iseloomustada järgnevate tunnuste alusel: sisse- ja väljasõidud; reisijate kodakondsus ja sugu (see oli kirjas välispassis); reisidokumendi tüüp (välispass, sisepass, diplomaatiline pass); piiriületajate arvukus vastavalt kuudele/ aastatele ning piiripunktidele. Välispassiga piiriületajate puhul arvestati ka nendega koosreisivaid perekonnaliikmeid, kes olid ühte dokumenti kantud. Lisaks kajastusid piiriületajate statistikas legitimatsioonipiletitega või reisikaartidega registreeritud lühiajalised pendelrändajad (nende puhul ei märgitud piiripunktis üles sugu).⁴⁶ Eesti Statistika Keskbüroo analüütikute koostatud väljarände ülevaated on muudetud sisukamaks kõrvutades piiriületamiste arvu näiteks

---

⁴⁴ Reiman, H, *Väljaränd 1935-1936* – Eesti Statistika kuukiri, nr 184, 1937, lk 118

⁴⁵ *Riigi Statistika Keskbüroo tegevusest*, lk 19

⁴⁶ *Jooksvate andmete saavutamiskord* – Eesti Statistika, nr 75, 1928, lk 143-144

välispassi taotlejate infolehtedega, kodakondsuse vahetanute arvuga ja riigiasutuste välismaalaste registritega. Mainitud allikaid, nende kasutamisevõimalusi ja puudusi kirjeldatakse täpsemalt järgnevas alapeatükkides.

Kõige tihedam liiklus toimus Tallinna, Valga, Narva ja Mõisaküla piiripunktides, kusjuures suurim osa liikumisest leidis aset Eesti-Läti piiril.⁴⁷ Püüdes seda lahti mõtestada, tuleb arvestada, et lisaks tahtlikule välisrände kasvatamisele piiriületajate arvu vabariigi loomisega toimunud haldusüksuste ümberkorraldamine. Vastavalt Tartu rahu lepingule eraldati Põhja-Läti Eestist riigipiiriga ja Eestile lisandusid varem Venemaale kuulunud eest-vene segaasustusega Setumaa osa koos Petseri linnaga, samuti kolm valda Narva jõe idakaldalt koos ajalooliselt Narvaga seotud Jaanlinna kindlusega.⁴⁸ 1923. aastal muudeti Eesti ja Läti piiri taaskord, nimelt loovutati Lätile Laura valla külad, milles elas rohkem lätlast kui eestlast.⁴⁹ On väga tõenäoline, et need poliitilised muudatused ei lõpetanud naabrite tihedat läbikäimist. Seda kinnitavad 1920. aastate algul loodud legitimatsioonipiletite süsteem, mis võimaldas välispassita ületada Eesti-Läti piiri, ning Eesti-Soome koostöös välja töötatud reisikaardid, mis tagasid muretuma lühiajalise naabrite külastamise. Nende dokumentide olemust ja taotlemise tingimusi kirjeldatakse täpsemalt reisidokumente käsitlevas peatükis.

Nagu eelpool mainitud, olid ja jäid piiriületamised esimese omariiklusaja kõige olulisemaks andmeallikaks välisrände kohta. See polnud just parim viis statistika koostamiseks, ennekõike selle tõttu, et piiriületamiste arv moodustas massiivse hulga liiklejaid, kelle seast oli keeruline välja eraldada need, keda võib pidada välja- või sisserändajateks. Kuigi korduvalt toodi välja selle süsteemi puudusi ja avaldati soovi rändealast statistikat täpsemalt koguda (1922. aasta ILO rekomandatsioon, Balti riikide statistika konverentsid), jäi see eesmärk iseseisvuse lõpuni saavutamata.

2.3 Rahvaloendused

Antud töös vaadeldava perioodi 1920-1940 välisrändest võib saada informatsiooni kolmest rahvaloendusest: 1922. ja 1934. aastal Eesti Statistika Keskbüroo juhtimisel läbi viidud rahvaloendused ning 1941. aastal Saksa okupatsioonivõimude korraldatud kõiksest rahvastiku registreerimisest. Eesti Vabariigi esimene rahvaloendus suudeti korraldada vaid aasta pärast Statistika Keskbüroo loomist. Küsimuste valiku ja meetodika osas teotuti Lääne-Euroopa

---

⁴⁷ RSK, *Eesti arvudes 1920-1935*, Tallinn, 1937, lk 47

⁴⁸ Pajur, A et al, *Eesti ajalugu VI*, Tartu, 2005, lk 59

⁴⁹ Ibid.

riikide kogemusele ja rahvusvahelise statistikainstituudi soovitudele.⁵⁰ Rahvaloenduse küsimustikus viitavad võimalikule välisrändele isikuandmete blokis sünnikoht (valikuna oli antud erinevad Eesti haldusüksused, Nõukogude Venemaa, Läti, teised riigid, väljaspool Euroopat, sünnikoht teadmata), rahvus, kodakondsus (erilist tähelepanu juhiti venelastest pagulastele, kes sinna tagasi pöörduda ei soovinud, kuid eesti kodakondsust polnud saanud, neid märgiti üles „endise Vene riigi kodanikuna”) ja praeguses elukohas elatud aeg.⁵¹

Rahvaloenduse andmetel elas Eestis lisaks põhirahvusele (osakaal 87,6%) arvestatav osa venelasi (8,2%), kelle juurdekasvu saab põhjendada Tartu rahuga piiriäärsete alade liitumisega, sakslaste osakaal oli aga kahanenud 1,7%, rootslased ning juudid moodustasid alla 1%. Lisaks oli Eesti ligi 18 000 kodakondsuseta isikut, kellest suurem osa olid Vene valgekaartlased ja nende pereliikmed.⁵²

Teine rahvaloendus viidi läbi 1934. aasta 1. märtsil. Küsimustikule lisandusid paar rännet selgitavat küsimust: kui kaua on isik praeguses elukohas elanud ja kus ta elas 1922. aasta loenduse ajal.

Esimeses 1934. aasta rahvaloendust kajastavas Eesti Statistika kuukirja artiklis esitatakse andmed rahvastikumuutuste kohta ajavahemikul 28.12.1922 kuni 1.03.1934, mille jooksul sissesõitnuid registreeriti 1 850 409, väljasõitnuid 1 857 662, mis teeb rändesaldoks -7253.⁵³ 12 aasta jooksul kogunes piiriületamisi üpris arvukalt, mille ilmestamiseks võib ette kujutada, et peaaegu iga eesti inimene käis 2 korda välismaale ja tagasi. Nagu juba eelpool seletatud, on osa piiriületamistest põhjendatav poliitiliste muudatustega. Seda illustreerib ka eelnevalt kirjeldatud piiriäärsetele elanikele loodud legitimatsioonipiletite süsteem, mille eesmärk oli hõlbustada lühiajalist piiriülest pendeldamist. Tihe liikumine käis ka Soome ja mitmesse Lääne-Euroopa riiki, ennekõike Saksamaale.⁵⁴ Viimast võib põhjendada Saksa kultuuri tähtsusega Eestile ja eestlaste saksa keele oskusega – enamikes koolides oli esimeseks võõrkeeleks saksa keel. Siiski oli see läbikäimine ajutise iseloomuga, kas õppimise või äri tegemise eesmärgil, mida ei saa otseselt väljarändeks lugeda.

Vaadates rahvuslikku koostist oli võrreldes 1922. aastaga oli protsendi võrra kasvanud eestlaste osatähtsus, vähemusrahvuste osatähtsus oli kas jäänud samaks või veidi kahanenud.

---

⁵⁰ Tooms, A, *Rahvalugemise sisu välisriikides ja I. Eesti rahvalugemise soovitatav sisuline külg* – Eesti Statistika, Tallinn, 1922, nr 1-2, lk 29-48

⁵¹ RSK, 1922. a. *Üldrahvalugemise andmete läbitöötlemise plaan ja tabelite sisu*, Tallinn, 1923, lk 11-13; 20

⁵² Ibid., lk 16

⁵³ Reiman, A, *II rahvaloenduse tulemusi* – Eesti Statistika, nr 156, Tallinn, 1934, lk 558

⁵⁴ RSK, *Eesti arvudes 1920-1935*, Tallinn, 1937, lk 46

Sakslaste arv oli kahanenud 2000 võrra, moodustades kogurahvastikust 1,5%. Eraldi on märkimist väärt, et 1934. aastal koosnes Eesti elanikkond peaaegu eranditult eesti kodanikest, kes moodustasid 98,9%, kõigi teiste riikide kodanikke oli 0,1% ning kodakondsusetuid 0,7%. Just selles grupis oli toimunud võrreldes 1922. aastaga suurim muutus, varem moodustasid nad 1,6% rahvastikust ning eesti kodanikke oli 97,8%.⁵⁵ Loenduste vahel kodakondsuse saanutest oli suur osa Vene valgekaartliku armee sõdureid, kes jäid pärast Vabadussõja lõppu Eestisse ning võtsid ajapikku Eesti kodakondsuse.

Sakslaste poolt okupeeritud Eestis hakati statistikat koostama põhimõtteliselt koheselt. Esimese sammuna hakati kokku lugema eelneva režiimi inimkaotusi, selle otstarbeks loodi sõjakahjude hindamise peamet.⁵⁶ Kõikidele omavalitsustele anti käsk kokku lugeda nõukogude võimu poolt küüditatud, mobiliseeritud ja ka vabatahtlikult või kohustuslikus korras evakueerunud eestlased, samuti sõjategevuses surma saanud. Saadud andmeid avaldati jooksvalt koos represseeritute kirjeldustega. Kokkuvõtlikud andmed avaldati 1941. aasta novembriks. Selgus, et inimkaotusi oli rohkem kui 60 000 inimest.⁵⁷ Täpsema ülevaate saavutamiseks otsustati korraldada rahvaloendus, mida ametlikult hakati nimetama üldregistreerimiseks. Siiski on elanike üldregistreerimist võimalik lugeda rahvaloenduseks, sest täidetud olid selle põhinõuded: uuring oli kõikne ja kinnitatud oli loendusemoment.

Loenduse üldkorraldus ja juhtimine oli Statistikaameti ülesanne, läbiviijateks olid kohalikud omavalitsused.⁵⁸ Selle uuringu analüüse ja publikatsioone on üsna vähe. Eestis ilmusid lühikesed ülevaated ja kokkuvõtted Virumaa Teatajas⁵⁹ ja ajakirjas Statistische Monatshefte 1942. aasta vihikutes 1/2, 3/4 ja 5, kokku 8 paari tunnusega tabelit. Huvitav on see, et rahvaloenduse tulemustes polnud rahvuse tunnuse all märgitud sakslasi.⁶⁰ Kuigi suurem osa Eestis elanud sakslasi lahkus aastail 1939-1941 ja siin viibivad Saksa sõjaväe esindajad märgiti eraldi kontingendi alla.⁶¹ Võib oletada, et sakslaste rahvuseks mittelugemise taga olid poliitilised põhjused. Võimalik, et kõiki sakslasi peeti automaatselt Saksamaa alalisteks elanikeks ning kodanikeks ja seetõttu ei kuulnud nad loendamisele väljaspool Saksamaad.

---

⁵⁵ Reiman, *II rahvaloenduse tulemusi* – Eesti Statistika kuukiri, nr 156, Tallinn, 1934, lk 558

⁵⁶ Virumaa Teataja, nr 47, 27.11.1941, lk 2

⁵⁷ Virumaa Teataja, nr 49, 29.11.1941, lk 1

⁵⁸ Generalkommissar in Reval, *Statistische Monatshefte*, nr 1/2, Tallinn, 1942, lk 8

⁵⁹ nt. Virumaa Teataja, nr 56, 18.12.1941., lk 1; Samas, nr 53, 11.12.1941, lk 4

⁶⁰ Statistische Monatshefte, nr 3/4, lk 66

⁶¹ saksakeelselt kõlas see rahvaloenduses „Speziellgezählten”, keda loendati ligi 18 000, kusjuures 93% neist oli mehed. Lisaks on toodud võrdlus rahvaarvuga 1.09.1940, mille alusel on eriline kontingent ainuke rühm, mille arvukus kasvas, seda umbes poole võrra. Seega võib oletada, et Eestisse jäänud sakslased (ligikaudu 9000) loeti „speziellgezählten” rühma. Vt Statistische Monatshefte, nr 1/2, lk 43

Mõistagi olid rahvastikumuutused viimase kahe rahvaloenduse vahel võrreldes eelneva ajavahemikuga drastilised: 5 aasta jooksul oli rahvaarv vähenenud ligi 10%⁶²; kadunud olid juudid ning sakslased, venelaste osatähtsus moodustas 7%. Rootslaste, lätlaste ja kõikide teiste rahvuste osakaal oli alla 1%.⁶³

Rahvaloenduste andmed on küll statistiliselt kõrge usaldusväärsusega ja kogu rahvastikku hõlmavad, aga sellele vaatamata on nende alusel välisrände mõõtmine keeruline. Ühelt poolt takistab sisukat võrdlust suur ajaintervall loenduste läbiviimisel – Eestis toimus teine rahvaloendus 12 aastat pärast esimest. Kuna tegemist on äärmiselt mahuka ja kuluka uuringuga, on rahvaloendus projekt, mille optimaalseks sageduseks loetakse 10 aastat. Arvestada tuleb ka sellega, et toleaeagsed küsimustikud ei keskendunud oluliselt rändealase informatsiooni kogumisele: rännet sai kaudselt oletada elukoha ja rahvusliku koostise muutuse alusel. Lisaks sellele on rahvaloenduse kaudu põhimõtteliselt võimatu arvestada väljarännet, sest emigreerunud isikud ei kuulu enam antud riigis loendamisele. Selle vaatamata võimaldas järjestikuste loenduste tulemuste võrdlemine saada taustinfot jooksva rändestatistika kontrollimiseks ja täiendamiseks.

2.4 Kodakondsuse vahetamine

Kodakondsuse vahetamise andmed olid üheks täiendavaks võrdlusmomendiks Eesti Vabariigi rändestatistikale. Sisuliselt võib emigreerujateks pidada neid, kes otsustasid loobuda Eesti kodakondsusest, ning vastupidi, Eesti kodakondsuse taotlemine viitab sisserändele. Loomulikult on sisse- ja väljarännanute tegelikud arvud suuremad kui kodakondsust vahetanute, kuid siiski pakkus see võimaluse piiriületamise nimekirju kontrollida ja täpsustada.

Eesti kodakondsuse kõikide Eesti territooriumil elavate rahvuste esindajad

Eesti Vabariigi loomisega tuli ära määratleda selle territooriumi kodanikkond. Esimeseks sammuks oli 26. novembril 1918. aastal Maanõukogu määrus „Eesti demokraatiliselt vabariigi kodakondsuse kohta”⁶⁴, mille kohaselt eesti kodanikeks said isikud, kes, vaatamata rahvusele ja usule, elasid tol hetkel Eesti Vabariigi piirides, olid kuni 24. veebruarini 1918 endise Vene riigi alamad ning olid pärit Eesti Vabariigi osadest või seisid Vene riigi asutuste poolt Eesti

---

⁶² Statistische Monatshefte, nr 1/2, lk 43

⁶³ Statistische Monatshefte, nr 3/4, lk 66

⁶⁴ Riigi Teataja (edaspidi RT), 1918, nr 4, lk 5

aladel peetud elanike nimekirjades.⁶⁵ Seega võisid üpris lihtsal viisil Eesti kodakondsuse kõikide Eesti territooriumil elavata rahvuste esindajad. Välismaalased, kes antud nõuetele ei vastanud, võisid kodakondsust taotleda juhul, kui olid Eesti Vabariigi piires elanud vähemalt 5 aastat (§ 6).

Kodakondsuse küsimusega hakkas tegelema Siseministeerium, täpsemalt passiosakond, mis küll 1921. aastal tegutses vajadustele vastavalt kodakondsuse opteerimise osakonnana ning 1922. aastal jätkas tööd kodakondsuse osakonnana. Esiialgu kuulus Siseministeeriumi passiosakonna pädevusse ka välismaalastele sissesõidu-, peatumis- ja töölubade vormistamine ning välismaalaste registreerimine, kuid 1919. aasta kevadel anti see ülesanne politseiasutustele, mille täitmist juhtis Politseivalitsuse välismaalaste toimkond.⁶⁶

Täiendav kodakondsuse seadus võeti vastu 1922. aastal.⁶⁷ Sellega kehtestati kindlapiiriline naturalisatsiooni kord: taotleja peab olema vähemalt 18. aastat vana (§ 10), elanud Eestis vähemalt 2 aastat enne ja ühe aasta pärast taotluse esitamist (§ 8), oskama eesti keelt, mis kehtestati ilmselt selleks, et vältida taotlejaid, kes soovisid Eestit vaid transiitriigina kasutada. Eesti kodakondsust võisid taotleda ka välismaalaste naised ja lapsed vaatamata oma mehe või isa tahtmisele (§ 11), taotlus tuli vastavate dokumentidega esitada siseministrile, kes, juhul kui kõik on korras ja nõuetele vastav, andis välja kodakondsust tõendava tunnistuse (§ 13). 1. juulil 1938. aastal jõustus järgmine kodakondsuse seadus.⁶⁸ Olulisem muudatus võrreldes eelmisega, oli see, et nüüdsest pidid kodakondsuse taotlejad pöörduma Vabariigi Valitsuse poole, samuti hakati vahet tegema Eesti alalistel kodanikel ja naturaliseeritutel.⁶⁹ Üldjoontes jäi 1922. aastal kehtestatud naturalisatsiooniprotsess ja tingimused muutumatul kujul kehtima Eesti Vabariigi lõpuni.

Kuigi kodakondsuse vahetamise andmed annavad võimaluse täiendada olemasolevat informatsiooni rändevoogude kohta, tuleb erinevaid allikaid kõrvaltades arvestada mitme probleemiga. Esiteks tuleb arvestada sellega, et kodakondsuse vahetamine ei suuda kajastada välisrände ulatust. Kodakondsusesse astumise või sellest loobumise ulatus ei pruugi olla kooskõlas rändevoogudega, pigem võib see peegeldada muutusi poliitilises olukorras või seadusandluses. Teiseks tekib küsimus ajalises mõõtmes: naturalisatsiooniprotsess võtab

---

⁶⁵ RT, 1918, nr 4, lk 3

⁶⁶ Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 21

⁶⁷ RT, 1922, nr 136, lk 661-663

⁶⁸ RT, 1938, nr 39, art 357

⁶⁹ 1938. aasta Kodakondsuse seadus, saadaval veebis [WWW] <http://www.hot.ee/seadustekogu/ski-3-1.html> (10.10.2013)

vastavalt seaduse nõuetele vähemalt 3 aastat. Seega tekib reaalse sisserände ja eesti kodanikuks saamise vahele arvestatav ajaline nihe, mis muudab andmete kõrvutamise keeruliseks. Veel on küsitav, mil määral oli dokumenteeritud kodakondsusest lahkumine või topeltkodakondsus. Võib oletada, et välismaal viibivad eestlased, kes otsustasid astuda uude kodakondsusesse või tegid seda läbi abiellumise, võisid endale ja Eesti Vabariigile teadmata omada mitut kodakondsust.

2.5 Reisidokument

Koos kodanikkonna määratlemisega kinnitati 26. novembril 1918. aastal Ajutise Valitsuse määrus väljamaa passide, passide viseerimise ja sõidulubade väljaandmise kohta. Määrati kindlaks, et isikutunnistuste väljastamisega hakkab tegelema Siseministeeriumi administratiivosakond, mille restruktureerimise järel sai vastavad ülesanded passiosakond.⁷⁰ Välispassi taotlused tuli esitada Siseministeeriumi passiosakonda koos järgmiste lisadega: pass või muu isikut tõendav dokument, täisealiste meeste puhul väeteenistust tõendav paber, kohaliku politseistruktuuri tunnistus, et puuduvad takistavad põhjused väljasõiduks, väljasõidu põhjendus ja kaks fotot. Välispass kehtis kõige rohkem 6 kuud ning selle eest tasutav riigilõiv oli omariikluse alguses 20 marka.⁷¹

Iga välismaalane, kes Eestisse sisse sõitis, oli kohustatud siseministri juures oma passi viseerima – see tagas neile takistamata läbisõidu riigist. Kui aga välismaalastel oli soov peatuda Eestis rohkem kui viis päeva, tuli sellest teada anda ning 1918. aastal tasuda lõivu 1 mark nädalas, viseerimise eest makstav riigilõiv oli 5 marka.⁷² Aastanumbritega kasvasid ka riigilõivu suurused. 1920. aasta siseministri täiendav määrus väljamaalaste passide viseerimise kohta suunas riiki sissesõitnute viisadega tegelemise maakondade ja linnade politseivalitsuste kohustusse, samal ajal jätkas passiosakond välismaalaste registreerimisega.⁷³ 1926. aastal vastu võetud määrus lisas, et välismaalased, kes on Eestis viibinud kauem kui kaks kuud on kohustatud riigist väljudes hankima väljumisviisa.⁷⁴ Tänu sellele muudatusele oli lihtsam jälgida, kui suur hulk välismaalasi viibis Eestis lühiajaliselt ning kui paljud tulid Eestisse püsivalt.

---

⁷⁰ Pajur, A, *Siseministeeriumi loomise lugu 1918-1920* – Siseministeerium, veebis [WWW] https://www.siseministeerium.ee/public/Siseministeeriumi_loomise_lugu.pdf (15.10.2013)

⁷¹ RT, 1918, nr 3, lk 10

⁷² Idib.

⁷³ RT, 1920, nr 75/76, lk 601

⁷⁴ RT, 1926, nr 51, lk 661

Kui varem oli isikutõendamise ja välismaalaste õiguste ja kohustuse kohta vastu võetud vaid määrusi, siis 1930. aastal võeti vastu kompleksne Isikutõestamise ja liikumise seadus.⁷⁵ Selle järgi ei olnud eesti kodanikule pass kui isikutunnistus kohustuslik, selle otstarbel võis kasutada „igasuguseid tõendusi” (§1). Lisaks sellele, et võimuorganitel oli võimalus soovimatuid välismaalasi mitte Eestisse lubada, jättis valitsus endale vabad käed ka välismaalaste liikumise korraldamiseks riigi sees (§4), see tähendab, et võimuorganid võisid otsustada, kuhu välismaalane elama suunatakse. Lisaks võis välismaalastelt nõuda igal hetkel peatuslubasid, seega oli neil kohustus kanda alati isikut tõendavat dokumenti kaasas. Samuti tagati liikumise kontroll üldise registreerimise kohustusega – seda olid sunnitud tegema majaomanikud, võõrastemajade ja möbleeritud tubade pidajad, haigemajad ja teised sarnased asutused (§6). Välispasse sai taotleda kohtu- ja siseministeeriumi politseivalitsuses, välismaal viibivatel eestlastel riigi välisesinduses. Välispassile oli võimalik kanda ka passitaotleja abikaasa, alaealised ja vallalised lapsed ning hoolealused vanurid (§17). Juhul, kui välispassi kättesaanud isik ei otsustanud kahe kuu jooksul välismaale sõita, oli tal võimalus pass tagastada ning saada tagasi suurem osa lõivuks makstud raha (§24).

Vaadates välispassi taotlemise tingimusi, võib märgata teatud suunitlust eestlaste väljarände piiramisele. Esiteks avaldasid mõju kasvavad riigilõivud: 1930. aastal tuli pooleaastase kehtivusega välispassi eest tasuda kuni 30 krooni (§23), mis moodustas umbes pool tolaegsest töölise keskmisest kuupalgast.⁷⁶ Arvestades sellele summale lisaks reisikulutusi ja tösiasi, et üldjuhul ei leita asukohamaal koheselt tööd, võib oletada, et väljarändajad pidid olema kas kõrgemast ühiskonnakihist või lahkumist pikemalt etteplaneerinud. Kodumaale jäämist propageeriv on ka seaduse 24§, mis töötab justkui garantii: isikud, kel polnud õnnestunud kahe kuu jooksul Eestist lahkuda, said võimaluse välispassist loobudes saada tagasi sellele kulutatud raha.

Välispass ei olnud ainuke dokument, millega eestlased välismaale sõita said. 1920. aastate alguses loodi legitimatsioonipiletite süsteem, mille alusel said kõik, kes olid vähemalt 3 kuud elanud kuni 20 kilomeetri kaugusel Eesti-Läti piirist, õiguse liikuda sellest üle välispassita.⁷⁷ Legitimatsioonipileteid väljastas kohalik omavalitsus ja selle omanikel oli kohustuslik

---

⁷⁵ RT, 1930, nr 48, lk 530-532

⁷⁶ *Töölispalkade rahvusvaheline võrdlus* – Eesti Statistika, nr 103, 1930, lk 359

⁷⁷ RT, nr 108, 1923, lk 782

piiriületamine piirivalvepunktis registreerida.⁷⁸ Legitimatsioonipilet võimaldas sõita välismaale ilma välispassita, mille taotlemine oli palju keerulisem. Andmeid selle kohta, kui palju neid välja anti, on raske leida. Esimese rahvaloenduse järel avaldatud vihikus on välja toodud vaid 1923. aastal väljastatud piletite arvud: Petseri 367, Valga 2754 ja Pärnu jaoskonnas 820 legitimatsioonipiletit.⁷⁹ Vaadates piiriületamiste statistikat on selge, et legitimatsioonipileti ehk sisepassiga (alates 1925. aastast) reisimine oli tugevalt ülekaalus. Eesti ja Läti vahelist kokkulepet uuendati 1924. aastal⁸⁰, milles üldised tingimused jäid samaks. Küll aga keelustati näiteks oma sõiduvahendi välismaale müümine ning tagasi kodumaale võis siseneda ainult piiripunktist, mille kaudu esialgu oli lahnutud. Järgmisel aastal loobuti piiriäärse elukoha tingimusest ja nimetus muudeti sisepassiks.⁸¹ Legitimatsioonipiletil oli omaniku kohta mitmekülgset informatsiooni: nimi, isanimi, rahvus, alaealised lapsed, elukoht, iseäralikud tundemärgid, ülekäidava piiripunkti nimetus ja liikumisvahend. (vt LISA nr 3) Selle taustal näib üllatav, et üles ei märgitud isiku sugu. Sellega kaasnesid andmeaugud ülepiiriliikumiste statistikas ja lisatöö Statistika Keskbüroo töötajatele, kes pidid reisijate soo üle otsustama nime alusel.

Lisaks Eesti-Läti piiril kehtivale legitimatsioonipiletile kirjutasid Eesti ja Soome 1929. aastal alla reisikaardi kokkuleppele.⁸² See võimaldas samamoodi nagu legitimatsioonipilet lühiajaliselt (kuni 3 kuud) viibida Soomes mis tahes põhjustel, välja arvatud töötamise eesmärgil. Nagu legitimatsioonipileti puhul oli ka reisikaardi taotlemine võrreldes välispassiga lihtsam ja odavam. Küll aga oli reisikaardi eeliseks legitimatsioonipileti ees see, et taotleja võis olla pärit ükskõik kust Eestist. Sellele vaatamata jäi sisepassiga liiklemine läbi omariikluse perioodi domineerivaks, Lätti mindi aastas keskmiselt 5 korda rohkem. Tihedat läbikäimist lõunanaabritega on põhjendatud sealse madalama elukallidusega, mingil määral mõjutas piiriületamist muutus haldusjaotuses ja hooajaline põllutööliste pendelränne.⁸³ Võrreldes Soomega oli Lätti reisimine ka tehniliselt lihtsam, kuna ei pidanud ületama lahte.

Reisidokumentide arvestamine on oluline meetod rändestatistika kogumisel. Kuna reisikaardi või sisepassiga piiriületajaid ei saa otseselt pidada rändajateks, on oluline neist eristada välispassi taotlejaid. Ühelt poolt korrastab see välisrände andmestikku, teisalt tuleb arvestada

---

⁷⁸ RT, nr 108, 1923, lk 783

⁷⁹ Schmidt, F. *Rahva mehaaniline liikumine üle Vabariigi piiri* – Sünnivus, surevus, abielluvus ja rahvaliikumine 1921-1923, Tallinn, 1925, lk 48

⁸⁰ RT, 1924, nr 57, lk 409-413

⁸¹ Tomberg, G. *Rahvaliiklemine üle piiri 1928 a.* – Eesti Statistika, nr 89, 1929, lk 205

⁸² RT, nr 62, 1929, lk 824-825

⁸³ Tomberg, *Rahvaliiklemine üle piiri 1928 a.*, lk 206

piirangutega – piiripunktis kanti kõik piiriületajad ühte registrisse, eristust tegemata. See tähendas suurt lisatööd statistikutele, mistõttu 1920. aastate esimese poole rändestatistikat tuleb lugeda mingil määral ebatäpseks. Ka välispasside taotlemise järgi statistika koostamisel esinevad teatud probleemid. Kuna välispassid kehtisid vaid kuus kuud, tuli dokumendi pikendamiseks tagasi pöörduda passiosakonna või välismaal viibides konsuli poole. Arvestades sellele lisaks passi kõrget riigilõivu, on tõenäoline, et see sai paljudele takistuseks seaduslikul ehk statistikas kajastuval teel väljarändamiseks. Peale selle oli väga raske jälgida, kui paljud passitaotlejad reaalselt välismaale asusid. Samuti ei väljendanud need andmed välismaal viibimise kestvust. Taaskord tõstatab küsimusi reisedokumendi kehtivusaeg: pool aastat välismaal viibimist ei loeta levinud definitsioonide kohaselt isegi rändeks. Mõistagi jäi suure osa reisijate välismaal viibimine kauemaks ilma välispassi pikendamata.

3. Väljaränne

Selles peatükis antakse ülevaade suurematest väljarändevoogudest aastatel 1920-1940. Tekst on liigendatud sihtriikide alusel ja valituks on osutunud riigid, mille puhul on võimalik eristada mingil ajahetkel kasvanud emigratsiooni Eestist. Peatüki kirjutamisel on arvulisel poolel toetunud Eesti Statistika väljaannetele, mida on võimaluse korral kõrvutatud sihtriigi statistikaga. Siinkohal tuleb märkida, et eestlased kajastuvad mitmes rahvaloenduses alates 1930. aastast. Üheks põhjuseks on see, et sihtriikides oli eestlaste osakaal võrreldes muu immigrantrahvastikuga väga väike (loeti kategooria „muud rahvused” alla), ning teiseks, kuna rahvaloendus toimub traditsiooniliselt 10 aastase sammuga, ei loetud 1920. aastal veel Eestit eraldi. Erinevaid andmeallikaid kombineerides tuleb omariikluse ajal väljarännanute koguarvuks ligi 30 000 inimest (vt. LISA nr 1), kellest 4/5 lahkus Eestist enne 1920. aastate jooksul.⁸⁴ Seetõttu on 1920. aastaid nimetatud domineeriva väljarändega perioodiks. Väljarände kirjeldamiseks on kasutatud väliseestlaste perioodikat ja kogumikke, mis võimaldavad lahti mõtestada lahkumise tagamaad, nende tegemisi ja eluolu välismaal. Emigrantide kohta ilmus nii edulugusid kui ka hoiatavaid artikleid ka kohalikus perioodikas. Kaasaegsetest materjalidest on palju kasu väliseestlaste keelekasutuse uuringutest ja selle raames kogutud kvalitatiivsetest andmetest.

3.1 Väljarändevoog Nõukogude Venemaale

1920. aastate algusest on märgata järjest kasvavat väljarändevoogu Eestist. Kui iseseisvuse esimestel aastatel toimus piiril idanaabriga ennekõike Eesti sisse suunduv liikumine, siis alates 1925. aastast võib märgata vastupidist kasvavat rändevoogu Nõukogude Venemaale. Esiteks viitavad sellele Narva ja Narva-Jõesuu piiripunktidest kogutud andmed, mille alusel on rändesaldo Eesti jaoks neil neljal aastal esiletõusvalt negatiivne: 1925. aastal -740, 1926. aastal -1450, 1927. aastal -790 inimest ja 1928. aastal -323.⁸⁵ Küll aga ei väljendu piiriületamiste arvus reaalne välisrände ulatus. Reaalse väljarände arvukuse välja selgitamiseks võrreldi piiripunkti nimekirja välispassi taotluslehtedega ja nende aegumisel Siseministeriumisse mittepöörduvate osakaaluga. Pärast eelnimetud analüüsi saadi Statistika Keskbüroos järgmised tulemused: suurema väljarändevoogu moodustanud aastatel lahkus Eestist Nõukogude Liitu 2242 inimest, mis moodustas kogu 1925.-1927. aasta väljarändest

---

⁸⁴ Illustreerimaks rändeaktiivsuse erinevust kahel kümnendil on arvestatud ainult nn tavarännet ehk 1939. aasta sakslaste organiseeritud lahkumine on välja jäetud.

⁸⁵ vt. Reiman, *Rahvaliiklemine ülepiiri ja sisemaal 1925-1926* – Eesti Statistika, nr 68, 1927, lk 385; Tombeg, G, *Rahvaliiklemine üle piiri 1927 a.* – Eesti Statistika, nr 75, 1928, lk 288; Tomberg, *Rahvaliiklemine üle piiri 1928 a.* – Eesti Statistika, nr 89, 1929, lk 209

üle kolmandiku.⁸⁶ 1928. aastal väljasõitjate arv vähenes veidi püsides siiski mõõdukana, kuid Eesti ja Nõukogude Venemaa vahelise rändesaldo tasakaalustas kasvanud sissesõitjate osakaal.⁸⁷ Seda võib põhjendada eelnevatel aastatel väljarännanute tagasipöördumisega.

Statistika Keskbüroo ülevaate põhjal on väljarändajaid võimalik eristada elukutse ja kaasareisinud perekonnaliikmete alusel. Tõestust sellele, et neid piiriületajaid võib suure tõenäosusega lugeda väljarändajateks, annab kaasareisinud perekonnaliikmete suur osakaal: 1926. aastal moodustasid viimased 41% kõikidest väljasõitnutest.⁸⁸ Koos perekonnaga reisijaid võib tõenäolisemalt lugeda emigrantideks, eristades neid piiriületajatest, kelle välismaal viibimine on lühiajaline ja seotud kas äriliste kohustusega või meelelahustuslike eesmärkidega. Valdav osa väljarännanutest olid tegutsevad põllumajanduses.⁸⁹ Lisaks on itta rändamine kooskõlas eesti kodakondsusest lahkunute statistikaga: vaadeldavatel aastatel astus Nõukogude Venemaa kodanikuks kaks kolmandikku kõikidest kodakondsuse vahetajatest.⁹⁰ Vahetajate absoluutarv on küll faktiliselt lahkunute arvuga võrreldes kordades väiksem, kuid sellele vaatamata näitab see kindlat suunitlust.

1920ndate keskel hoogustunud Nõukogude Venemaale rändamise üheks ajendiks on Statistika Keskbüroo statistik Reiman pidanud 1921. aastal kehtestatud uut majanduspoliitikat (*Novaja ekonomitšeskaja politika*) ehk NEP-i, mille olulisteks lubadusteks oli erapõllumajanduse ja –kaubanduse lubamine.⁹¹ See täitis nii majanduslikku kui ka poliitilist eesmärki: ühelt poolt taheti leevendada sõjakommunismi tekitatud ebastabiilset olukorda ning teisalt kindlustada talupoegade kui suurima elanikkonna rühma poolehoid. Seega oli uus korraldus suunatud just sellisele kontingendile, kes Eestist Nõukogude Venemaale lahkus. Nõukogude Venemaa oli kommunismi pilootprojekt ja teoreetilise lähenemisena mõjus see ahvatlevalt paljudele rahvastele.⁹² Samuti lihtsustas väljarännet geograafiline lähedus, mis küll tähendab, et ka tagasiränne on tõenäolisem, ja arvuka eesti diasporaa olemasolu.⁹³

---

⁸⁶ Reiman, *Väljaränd 1927* – Eesti Statistika, nr 77, 1928, lk 235

⁸⁷ Tomberg, *Rahvaliiklemine 1928 a.*, nr 89, lk 209

⁸⁸ Reiman, *Väljaränd Eestist* – Eesti Statistika, nr 57, 1926, lk 3

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ Aastatel 1925-1927 astus eesti kodakondsusest välja 697 isikut, neist 455 said Nõukogude Venemaa kodanikuks, vt. Reiman, *Riikkondsuse vahetamine 1920-29 a.* – Eesti Statistika, nr 110, 1931, lk 2

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Valge, J, *Lahtirakendamise*, lk 2

⁹³ Eestlaste väljaränne idasse algas 19. sajandi keskel, kuigi opteerimisliikumises repatrieerus ligi 40 000 eestlast, jäi ligikaudu 160 000 eestlast Venemaale, vt Kulu, H, *Eestlased maailma: ülevaade arvukusest ja paiknemisest*, Diplomitöö, Tartu Ülikool, Majandusgeograafia kateeder, Tartu, 1992, lk 42

3.2 Väljarändevoog Brasiiliasse

Sarnaselt väljarändega Nõukogude Venemaale, kasvas 1925. aastal hüppeliselt Lõuna-Ameerikasse, täpsemalt Brasiiliasse, suundunud eestlaste arv. Kui esmapilgul võib tunduda eestlaste massiline suundumine Brasiiliasse mõistmatu, siis tegelikult algas Eesti aladelt Lõuna-Ameerikasse rändamine 1905. aasta revolutsiooni ajal.⁹⁴ Esiteks tõmbas 1925. aastal Brasiiliasse suundunud rändevoog tähelepanu järsu kasvu tõttu – kui 1924. aastal taotles sinna sõitmiseks välispassi 86 perekonnapead, siis järgmisel aastal oli neid ligi 20 korda rohkem ehk 1637.⁹⁵ Brasiilia kohalike andmete kohaselt oli sel aastal saabunud eestlaste arv mõnevõrra suurem – 1669 inimest.⁹⁶

Järgnevate aastate arvukust on raske hinnata, kuna 1925. aasta hüppelist väljarände kasvu vastureaktsioonina otsustas valitsus piirata oluliselt emigratsiooni üle ookeani, mis kulmineerus siseministri määrusega keelustada Brasiilia viisade väljaandmine.⁹⁷ Vaatamata sellele kajastub Eesti Statistikas, et järgneval kahel aastal suundus Brasiiliasse veel ligi 200 eestlast.⁹⁸ Ametlike takistuse ületamiseks kasutati ka teisi võtteid. Üle ookeani suundujad pidid välispassi taotlemisel ise kirjutama, kuhu nad reisida plaanivad. See võimaldas üpris lihtsalt siseministeeriumi vastukirjutusest üle astuda. Seega on sisuliselt võimatu välja selgitada täpset arvu, kui palju eestlasi omariikluse ajal Brasiiliasse emigreerus, aga hinnanguliselt võis see olla 3000-3500.⁹⁹ Brasiilia valitsuse andmetel saabus ajavahemikus 1923-1940 kokku 2714 eestlast.¹⁰⁰ Eesti Statistika andmetel jätkus Brasiiliasse suundumine vaatamata kehtestatud keelule kuni kuigi alates 1928. aastast jäi emigrantide arv aastas 10 ringi kuni vabariigi lõpuni (vt LISA 1).

Brasiiliasse suundunute sotsiaaldemograafiline koostis on täpselt teadmata, siiski võib kaudselt tuletada, et valdava osa väljarännanutest moodustasid põllupidajad ja töölised.¹⁰¹ Jürissoni kogutud kvalitatiivse materjali põhjal on püstitatud hüpotees, et suur osa Lõuna-

---

⁹⁴ Jürisson, S, *Eestlased Brasiilias: ränne ja kohanemine*, Magistritöö, juh. Aivar Jürgenson, Tallinna Ülikool, Ajaloo Instituut, Tallinn, 2012, lk 25

⁹⁵ Reiman, *Väljaränd Eestist*, lk 3

⁹⁶ Jürisson, *Eestlased Brasiilias*, lk 44

⁹⁷ *Franko-Polonia ukse taga* – Postimees, 06.02.1926, lk 2

⁹⁸ Reiman, *Väljaränd 1927*, lk 235

⁹⁹ Kaber, H, *Brasiilia eestlased* – Eesti Kroonika 1957, Stockholm, 1956, lk 53

¹⁰⁰ Brasiilia eestlane, *Eestlaste emigratsioon Brasiiliasse arvudes* – Meie Tee, nr 2, 1951, lk 26

¹⁰¹ Vaadates Brasiiliasse rändajate osakaalu Eesti Statistikas 1925. aastal – 67%, kõrvutades seda väljarännanute ametialase jaotusega, vt Reiman, *Väljaränd Eestist*, lk 4. Lisaks kinnitavad oletust Jürissoni läbi viidud intervjuud Brasiilias elavate eestlastega, vt. Jürisson, *Eestlased Brasiilias*, lk 47

Ameerikasse emigreerujatest olid mõned aastad varem Eestisse tagasi pöördunud optandid.¹⁰² See kinnitab samuti hinnangut emigreerujate ametialase liigutuse kohta, sest nagu eelnevalt mainitud oli optantide seas kõige arvukamalt põllutöölisi. Võib oletada, et just optandid olid kõige suurema rändepotentsiaaliga grupp, kuna neil puudusid Eestiga tihedad seosed kinnisvara või lähiperekonna näol ja samas võib neid pidada üheks põhiliseks riskirühmaks majanduslikult raskes olukorras.

Väljarände põhjuste juures on oluline välja tuua edukas reisiagentide reklaamitöö, mida võiks nimetada isegi propagandaks. Selle taga seisis lätlane Johann Gutmann, kes värvati 1905. aastal Brasiilia võimude poolt immigratsiooniagendiks. Tema tööülesandeks oli São Paulosse kokku meelitada võimalikult suur hulk Ida-Euroopast pärit töökäsi.¹⁰³ Eesti üldsuseni jõudsid Gutmanni koostatud fotodega illustreeritud brošüürid, mis kirjeldasid Brasiiliat kui võimalusterohket paradiisi, esmakordselt 1909. aastal ajakirjanduse vahendusel.¹⁰⁴ Tutvustav materjal keskendus ennekõike piirkonna agraarsete võimaluste küllusele: välja toodi soodsad tingimused maa soetamiseks ning kinnitati, et sealne maa on nii viljakas, et pakub Euroopaga võrreldes mitmekordset saagikust.

Nähes, et Gutmanni kihutustöö on edukas, hakati avalikkuses lubaduste sisu kriitilisemalt kaaluma. Kiidulaulule vastukaaluks ilmusid ajakirjanduses Gutmanni lubadustes kahtlevad artiklid nii Eestis kui ka väliseestlaste väljaannetes¹⁰⁵ ning mõnel pool keelustati eelnimetatud brošüüride levitamine.¹⁰⁶ Siiski avaldas Gutmanni propaganda otsustavat mõju, kuna põhiorhk oli asetatud paljude eestlaste jaoks õigele valupunktile. Seda ilmestavad ka ajakirjanduses ilmunud lood väljarändest Lõuna-Ameerikasse, mis nimetavad emigratsiooni põhiliseks põhjuseks soovi soetada isiklik maatükk.¹⁰⁷ 1920. aastate esimese poole väljarändevoos Brasiiliasse mängis märkimisväärset rolli tasuta transpordi võimalus. Brasiilia tööjõu importimise poliitika üheks peibutustehnikaks oli pakkuda ümberasujatele lähteriigist maksuvaba transporti ning lisaks tasuti nende toitlustus laevareisi.¹⁰⁸ Kaaludes selliseid võimalusi majanduslikus kitsikuses, sai see usutavasti mitmete reisijate jaoks otsustavaks. Põllutöölise meelitamine Brasiiliasse vaibus 1930. aastate algul ning 1934. aasta

---

¹⁰² Ibid., lk 46

¹⁰³ Jürisson, *Eestlased Brasiilias*, lk 34

¹⁰⁴ *Asunikkude elu São Paulo riigis Brasílias* – Hää!, 7.03.1909

¹⁰⁵ *Eesti asunikkude viletsused Brasiilias* – Välis-Eesti Almanak nr 8, 1931, lk 15

¹⁰⁶ *Eesti Asunikud. Amerikasse väljarändamine* – Sakala, 04.08.1911

¹⁰⁷ *Wäljamaale asumisest* – Postimees 24.01.1925.

¹⁰⁸ *Weel 60 inimest Brasiiliasse* – Päevaleht 09.10.1925;

põhiseadusega seati sisse kvoodisüsteem, mille kohaselt lubati riiki aastas siseneda 2 protsenti viimase 50 aasta migrantide koguarvust.¹⁰⁹

Brasiiliasse jõudes eeldati riigi kulul saabunud emigrantidelt, et nad asuvad tööle kohviistandustesse ehk *fazendadesse*.¹¹⁰ Paljudele see ka sobis, kuna istanduses töötamine tagas koheselt vähemalt minimaalsed tingimused elamiseks – kindel töö- ja elukoht ning toit. Linnadesse jäädes tuli emigrantidel ise majutus ja töökoht otsida, siinkohal takistas eestlasi keeleoskamatus. Aktsepteeritava töö linnas said vaid üksikud spetsialistid.¹¹¹ Kolmanda teena asusid osa eestlased otsima, kust saab osta soodsa järelmaksuga maad, mida Gutmann brošüüris kirjeldas. Enamasti liiguti nendesse asundustesse, kus juba varem saabunud eestlased olid end sisse seadnud. Sellised olid Borda da Mata Minas Gerais osariigis ning Padre José Bento koloonia, kuhu olid eestlased saabunud 20. sajandi algusest.¹¹²

3.3 Väljaränne Ameerika Ühendriikidesse

Ameerika Ühendriikidesse jõudnud eestlaste arvukus pole erinevates allikates samasugune. Eesti Statistika Keskbüroo andmeid koondades (vt. LISA nr 1) saab aastatel 1924-1939 Eestist Ameerika Ühendriikidesse rännanute koguarvuks 3014. 1920. aastatel rändas Ameerikasse aasta-aastalt keskmiselt 375 inimest. Huvitav on see, et nähtavasti ületab see rohkem kui kolmekordselt ametlikult Ameerika Ühendriikidesse lubatud eestlaste arvu. Üheks seletuseks võib olla see, et Eestist lahkujad märkisid ise sihtmaaks Ameerika Ühendriigid, aga tegelikult suundusid näiteks Brasiiliasse, kuhu viisade andmine lõpetati 1926. aastal. Kulu on Põhja-Ameerikasse emigreerujate arvukust hinnanud suuremaks, tema prognoosi kohaselt lahkus vahemikus 1924-1938 Eestist kokku 16 300 inimest, kellest 30% ehk 4890 suundus Ameerikasse.¹¹³ Ligi 2000 inimese suurune vahe võib olla tingitud sellest, et Kulu ei eristanud Kanadasse suundunud väljarändajaid. Kolmanda allikana võib välja tuua William Wolkovich-Valkavicius'e Ameerika 1930. aasta rahvaloenduse alusel koostatud Soomest ja Baltimaadest pärit emigrantide arvukuse ja paiknemise analüüsi.¹¹⁴ Sellest selgub, et eestlasi on Ameerika Ühendriikides võrreldes teiste Ida-Euroopa rahvustega kümneid kordi vähem –

---

¹⁰⁹ Jürisson, *Eestlased Brasiilias*, lk 18

¹¹⁰ Aur, A., *Tagasivaade eestlaste immigratsioonile Brasiiliasse* – Meie Tee, nr 9/10, 1958, lk 145

¹¹¹ Jürisson, *Eestlased Brasiilias*, lk 67

¹¹² Ibid, lk 68

¹¹³ Kulu, H, *Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest*, Diplomitöö, Tartu Ülikool, Majandusgeograafia kateeder, Tartu, 1992, lk 76

¹¹⁴ Wolkovich-Valkavicius, W, *Immigrant Population Patterns of Finns, Estonians, Latvians and the Lithuanians in the U.S. Federeal Census of 1930* – Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences, vol 29, nr 1, 1983, lk 1

rahvaloenduses loeti 3550 väljaspool Ameerikat sündinud eestlast. Sarnaselt, kuid pikemal perioodil on väljarändajate arvukust hinnanud Raag, osutades, et aastatel 1922-1945 jõudis Ameerikasse 3100 eestlast.¹¹⁵ Siinkohal tuleks märkida, et 1944. aastast Eestis alguse saanud „suure põgenemisega” lõpuks üle ookeani suundunud eestlased jõudsid Ameerikasse alles pärast 1948. aasta DP (*Displaced Persons*) seaduse, mis lubas põgenikel sisse rännata kvoodiväliselt, vastu võtmist.¹¹⁶ Neid nelja arvu kõrvutades võib oletada, et Eesti Vabariigi ajal Ameerika Ühendriikidesse emigreerunute arv võis jääda 3000-3500 vahele.

Kui Nõukogude Venemaale ja Brasiiliasse suundunud väljarändevoogude puhul saab eristada konkreetseid ajavahemikke, mil emigrantide arv oli kõige suurem, siis Ameerika Ühendriikide puhul on intensiivsusest tegemist ühtlase vooluga. Selle põhjuseks võib pidada ranget immigratsioonipoliitikat, mis sisserännet piiras.

Kuni 19. sajandi lõpuni oli Ameerikasse võimalik elama asuda kõikidel, kes sinna kohale jõudsid. See tähendab, et puudus ka sisserännanute registreerimine. 1875. aastal vastu võetud Immigratsiooniseaduse ja sellele järgnevate lisadega hakati sisserännet samm-sammult piirama, seda ennekõike soovimatute migrantidega väljasorteerimisega.¹¹⁷ Jätkuvalt suure sisserändevoogu ja majandusliku stagnatsiooni kaalutlustel pandi migratsiooniseadus 1924. aastal kvoodisüsteemi alusele.¹¹⁸ Igale asukohamaale kalkuleeriti eraldi kvoot, selle saamiseks arvestati 19. sajandi lõpust kuni 1924. aastani antud riigist saabunute arvuga. See tähendab, mida rohkem oldi sel ajavahemikul Ameerika Ühendriikidesse emigreerunud, seda rohkem lubati nende maakaaslaste esimestele järgnema. Kui Brasiilia puhul olid idaeurooplastest rändajad riiklikult soositud ja oodatud, siis Ameerika Ühendriikides oli suhtumine vastupidine. Ameerika Ühendriikide hoiak oli Ida-Euroopast, sealhulgas ka Eestist pärit immigrantide suhtes kahtlev, mistõttu Eestile määrati nn miinimumkvoot – 116 inimest aastas.¹¹⁹ Kuigi 1924. aasta seadus jäi püsima kuni 1952. aastani¹²⁰, muutusid selle aja jooksul

---

¹¹⁵ Raag, R, *Eestlane väljaspool Eestit*, Tartu, 1999, lk 57

¹¹⁶ vt Kumer-Haukanõmm, K., USA välispoliitika Balti küsimus 1945–1952 läbi Balti põgenike problemaatika, Magistritöö, Tartu Ülikool, Lähiajaloo õppetool, Tartu, 2005, lk 70

¹¹⁷ Sisse rännata keelati kurjategijatel, prostituutidel, vaimuhaigetel, vt. Miyagawa, S, *American Immigration and Refugee Law – Diversified Migration Patterns of North America: Their Challenges and Opportunities*, Osaka, 1997, lk 262

¹¹⁸ Ibid., lk 163

¹¹⁹ Meie Tee, nr 1, 1933, lk 1

¹²⁰ Castles, S, Miller, M, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, London, 1993, lk 60

eestlastele püstitatud kvoodid. Suure depressiooni aastatel langetati sissesõiduviiisade arvu tunduvalt, näiteks 1933. aastal lubati Ameerika Ühendriikidesse ainult 18 eestlast.¹²¹

3.4 Väljarändelaine Austraaliasse

Sarnaselt Brasiiliasse ja Ameerika Ühendriikidesse algas Eesti aladelt Austraaliasse rändamine 19. sajandi suure väljarändevoo teisel poolel. Suurem ümberasumine leidis aset 1920. aastatel. Väljarände tipp paiknes 1926.-1929. aastal (vt. LISA nr 1) ehk vahetult pärast suurt väljarännet Brasiiliasse. Siiski pole need kaks voogu kvantitatiivselt samaväärsed: Brasiiliasse suundus kõrgajal enam kui kaks korda rohkem eestlasi kui Austraaliasse. Väljarände arvukust saab analüüsida kahe andmeallika põhjal: esimene neist on Statistika Keskbüroo kokkuvõtte, mis tugineb paljuski rändajate endi ütlustele, ning teine 1933. ja mõnel määral ka 1947. aastal toimunud Austraalia rahvaloendused.¹²² Loendustes ei eristatud eestlasi rahvuspõhiselt, vaid sünnimaa alusel.¹²³ See tähendab, et antud allikast saab laiemad andmed, kuna kaasa on arvatud ka Eestist lahkunud kodakondsusetud isikud. Samas ei kajastu sel juhul eestlased ja nende järeltulijad, kes on sündinud väljaspool Eestit.

Eesti Statistika kohaselt rändas ajavahemikul 1924-1939 Austraaliasse 1362 inimest (vt. LISA nr 1). Nagu eelnevalt mainitud, eristusid rände intensiivsuse poolest aastad 1926-1929. Lindsaare ülevaates on rahvaloenduse andmed kombineeritud regulaarselt ilmunud sisserännet kajastavate publikatsioonidega. Selle alusel on andmed esitatud kindlate ajavahemike kaupa: 1914-1924 saabus Eesti aladelt 64 inimest, vahemikku 1924-1929 jäi arvukaim sisseränne ehk 678 inimest ja 1929.-1938. aastal saabus 297 inimest.¹²⁴ Nende andmete alusel jõudis Eestist emigrante Austraaliasse mõnevõrra vähem ehk 1039 inimest. Võib oletada, et Austraalias elavate eestlaste arv võis olla tegelikult suurem, kui rahvaloenduses kajastus. Samas on usutav, et mingi osa Eestist välja rännanutest kas ei jõudnudki Austraaliasse või ei jäänud sinna püsima. Neid asjaolusid arvestades võib kahe allika andmeid pidada teineteisele üpris lähedaseks. Sarnaselt Ameerika Ühendriikidele tegutses Austraalias aktiivne väliseestlaste kogukond koos emakeelse koolihariduse,

---

¹²¹ Meie Tee, nr 1, 1933, lk 2

¹²² 1920. aastal läbi viidud rahvaloenduses eestlasi ei eristatud, vt. Lindsaar, P, *Eestlased Austraalias ja Uus-Meremaal. Statistiline ja kronoloogiline ülevaade*, Sydney, 1961, lk 9

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Lindsaar, *Eestlased Austraalias*, lk 12

rahvuslike keskuste, ühise meedia, rahvariiete ja käsitöö, rahvatoidu ja rahvuslike pühadega.¹²⁵

Eestlaste sisserände põhjuste otsimisel tasub taaskord keskenduda riiklikule immigratsioonipoliitikale. 1901. aastal vastu võetud immigratsiooniseadust hakati nimetama Valge Austraalia seaduseks.¹²⁶ Nagu nimest võib eeldada tuginedes sisserände lubamisel või keelamisel peaasjalikult rassile. See tähendab, et lähimaadest immigreerunud Aasia rahvaste suhtes kehtisid väga ranged maaostu-, -omandi ja elukutsepiirangud ning sama seaduse alusel saadeti Austraaliast välja näiteks kõik polüneesia töölised.¹²⁷ Seetõttu olid eestlastel 20. sajandi alguses valgete ümberasujatena head majanduslikud võimalused ja demokraatlikud õigused.¹²⁸ Sel põhjusel rändas eestlasi Austraaliasse ka vahepeal Aiasse tekkinud kogukondadest.

Lisaks mõjutas eestlaste ostust Austraaliasse sõita maailmaränduriks nimetatud Jakob Lukats, kellest viimane artikkel ilmus Eesti ajakirjanduses mõni aasta tagasi. Lukats oli tõeline kosmopoliitne aktivist, kes reisides ja välismaal elades ei unustanud oma kaasmaalasi. Esimese välismaa kogemusena elas ja õppis Lukats Venemaal, kus ta pidi pärast 1905. aasta revolutsiooni Saksamaale põgenema, hiljem suundus ta veendunud vasakpoolsena tagasi.¹²⁹ Kusjuures ta oli pidevalt seotud Eestiga ja selle elanikega läbi ajakirjanduse. Sajandivahetusel kutsus ta eestlasi asuma Venemaale, kus oli selleks ajaks moodustunud arvukas eestlaste kogukond. Tänu maamõõtja elukutsele jõudis Lukats järgneval dekaadil töötada ja elada erinevais paigus Ameerikas ja Aias, kuni ta jäi pikemaks ajaks elama Austraalias. Seal oli ta üks nii Sidey kui ka Melbourni eestlaste seltsi asutajatest ja rahvusliku kultuuri edendaja.¹³⁰ Rände propageerimise osas võib tuua paralleele eelpool tutvustatud Brasiilia immigratsiooniagendi Gutmanniga. Lindsaar on tema reklaamitööd nimetanud üheks põhjuseks, miks 1920. aastatel hakkas Austraaliasse reisima järjest suurem hulk Eestist pärit naisi.¹³¹ Samas ei piirdunud Lukats ainult Austraalia kui suurepärase sihtriigi tutvustamisega, 1930. aastatel soovis ta paremat elukvaliteeti silmas pidades Ameerikasse ja Kanadasse viia

¹²⁵ Jürgenson, A, *Eestlased ja eesti keel Argentinas* – Eestlased ja eesti keel välismaal, Tallinn, 2010, lk 268

¹²⁶ Kõiva, M, *Austraaliaeestlased: migratsioon, kohesioon ja ruumimudelid* – Paar sammukest XXIII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat, Tartu, 2007, lk 36

¹²⁷ Jürgenson, *Eestlased ja eesti keel Argentinas*, lk 266

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Leht, Mari-Anne, *Jakob Lukats – Eestlaste väljarände õhtutaja Põlvamaalt* – Lõunaleht, 7.07.2009, saadaval veebis [WWW] <http://www.lounaleht.ee/index.php?page=1&id=2776> (2.11.2013)

¹³⁰ Lindsaar, *Eestlased Austraalias*, lk 101

¹³¹ Esimesed Austraaliasse saabunud eestlased olid valdavalt mehed, ilma naisteta poleks eesti diasporaa olnud jätkusuutlik, vt. Lindsaar, *Eestlased Austraalias*, lk 15

kuni 100 000 eestlast, kuid ülemaailmse kriisi olukorras lükkasid Kanada võimud ettepaneku tagasi.¹³² Sellistel „agentidel” on nii kaugele väljarännet planeerides kindlasti kaalukas mõju. Üks asi on fakt, et sihtkohamaas on olemas rahvuskaslaste kogukond, kuid palju olulisemat rolli mängivad diasporaa eluolu vahendajad nagu Lukats. Kui Gutmanni tegevusel on seoses valetamise ja ärilise motivatsiooniga juures teatav halb maik, siis Lukatsi puhul näivad, tema aktiivset rahvuskultuurilist ja ühiskondlikku tegevust arvesse võttes, eesmärgid siirad.

Huvitav on see, et taaskord on 1920. aastate teisel poolel kasvanud väljarändevooga seostatud alles mõned aastad varem Eestisse saabunud optantidega. Valitseva sotsiaalse, majandusliku ja poliitilise olukorra ja optandi seisundi koosmõju on välja toonud ka Lindsaar:

„Venemaalt põgenenud või opteerunud inimesed ei leidnud omariikluse algaastail sõjahaavu parandaval ja majanduselu vastavalt uutele tingimustele ümberkorraldaval ja kohandaval kodumaal enam sellist laia tegevusvälja, millega nad endisel Venemaal olid harjunud.”¹³³

Tsiteeritud mõte võtab hästi kokku Eestist kui päritolumaa mitmetasandilised põhjused, miks tuleb aastaid 1924-1930 nimetada emigreerumise perioodiks.

3.5 Väljarändevoog Kanadasse

Samamoodi nagu mujale üle ookeanide algas eestlaste väljaränne Kanadasse 19. sajandi teisel poolel. Kanadasse tekkinud eestlaste kogukondi on seostatud Ameerika Ühendriikidest põhjapoolse edasi suundunutega.¹³⁴ Seetõttu pandi jätkusuutlikule diasporaale alus naaberriigist mõnevõrra hiljem – 20. sajandi alguses – mil rajati arvukalt eesti asundusi.¹³⁵ Hilinemist mõjutas ka see, et võrreldes eelpool kirjeldatud sihtriikidega, jäi väljaränne Kanadasse esialgu tagasihoidlikumaks.¹³⁶

Kanadasse suundunud eestlaste arvu on keeruline välja selgitada. Eesti Statistika on Kanadasse väljarände kohta avaldanud statistikat alates 1928. aastast, pole täpselt selge, miks varasemad andmed puuduvad. Statistika Keskbüroo alusel rändas ligikaudu 10 aasta jooksul Eestist Kanadasse 404 inimest. Sellest lahkneb suuresti Raimond Piirvee hinnang, mille

---

¹³² Kanada eestlaskond enne ja nüüd – Meie Tee, nr 27, 1957, lk 11

¹³³ Lindsaar, *Eestlased Austraalias*, lk 15

¹³⁴ Laamann, O, *Eestlased Kanadas enne Esimest maailmasõda* – Eestlased Kanadas. Ajalooline koguteos, Toronto, 1975, lk 21

¹³⁵ Neile asundustele pandi eestikeelseid ja -meelseid nimetusi, näiteks Linda (asutatud 1904), Kalevi küla (1905) või Estonia (1904), vt. *Ibid.*, lk 20-51

¹³⁶ Mürk, H. W, *Eesti keel, Ei! Eesti keel ja meel Kanadas* – Eestlased ja eesti keel välismaal, lk 343

kohaselt saabus ajavahemikul 1924-1930 Kanadasse 920 inimest Eestist.¹³⁷ Peale selle, et Piirvee vaadeldav periood on kaks korda lühem, on ka rände ulatus enam kaks korda suurem. Kogu omariikluse aega iseloomustades tuleb silmas pida, et 1920. aastate teine pool oli kõige suurema rändeaktiivsusega aeg ja 1930. aastad ei mängi koguarvus suurt rolli. Kuna Statistika Keskbürool puuduvad andmed kõige intensiivsema perioodi – 1924-1927 – kohta, näib mõistlik kogu perioodi summa saamiseks, kattuvad aastad välja jättes, kaks allikat omavahel liita. Sellisel meetodil saab Kanadasse suundunud eestlaste arvuks 971 inimest. Kuigi Eesti juurtega inimesi võis olla veel rohkem, ei ole põhjendatud koguarvu suurendamine, kuna sel juhul oleks väga tõenäoliselt tegemist topeltlugemisega. Selle all mõeldakse mitmekordselt ümberasunud inimesi, kes juba väljarändajatena mingisse sihtriiki on ära mängitud. Mürk on oma uurimuses toonud välja, et aastatel 1900-1944 võis Kanadasse saabuda 3000 eestlast.¹³⁸ Kahjuks pole märgitud, millistele andmetele antud hinnang toetub. Arvestades seda, et selle ajavahemiku sisse jäävad ka esimese laine eestlased ja need, keda pidada topeltloetuks, võib Mürki koondhinnang olla tõepärane.

1930. aastate peaaegu olematu sisserände taga on majanduskriisist tulenevad poliitilised otsused, sisserändajate arvu vähendati mõne aasta jooksul rohkem kui 15 korda.¹³⁹ Teated Kanada karmide piirangute kohta levisid ka väliseestlaste väljaannetes, et hoiatada inimesi tarbetu reisi ettevõtmise eest.¹⁴⁰ Sellises olukorras on mõistetav, miks Lukatsi suur plaan eestlaste Kanadasse asumisest läbi kukkus. Kriisi ajal ja järgselt pääsesid eestlased Kanadasse peaaesjalikult ebaseaduslikult – laevades töötavate „hüppajatena”. Kanadasse suundumise põhjused kattuvad suuresti eelpool nimetatud sihtmaadesse rändajate motiividega.

Lisaks toob Piirvee välja kohustusliku väeteenistuse vältimist, suurtalu asutamise soovi, oma perekondlike kohustuste või sobimatute poliitiliste vaadete eest põgenemist, samas on mainitud ka rahvuslasi, kes tundsid, et nende teeneid pole õigel viisil hinnatud.¹⁴¹ Väeteenistuse vältimine ei pruukinud olla 1920. aastate teisel poolel väga oluline faktor, pigem ajendas kartus sõjakorral mobiliseerimiseks 1920. aastate esimesel poolel. Kanada puhul tuleks välja tuua, et väljarännet sinna mõjutas oluliselt tema asukoht Ameerika Ühendriikide kõrval. Ühelt poolt rännati Kanadasse geograafilistel kaalutlustel vähem, kuna selle kõrval asus suurem tõmbekeskus, kuid teisalt võis see fakt transiitemigratsiooni

---

¹³⁷ Piirvee, R, *Eestlased Kanadas kahe maailmasõja ajavahemikul* – Eestlased Kanadas, lk 64

¹³⁸ Mürk, *Eesti keel, Ei!*, lk 343

¹³⁹ Piirvee, *Eestlased Kanadas*, lk 64

¹⁴⁰ *Sisserändajad saadetakse välja* – Välis-Eesti Almanak, nr 3, 1933, lk 28

¹⁴¹ Piirvee, *Eestlased Kanadas*, lk 64

suurendada, see tähendab, et Kanadat kasutati vahesammuna Ameerika Ühendriikidesse asumiseks.

3.6 Väljaränne Soome ja Rootsi

Eestlaste ja soomlaste läbikäimine ning teineteise lühiajaline külastamine oli laialdaselt levinud. Üle lahe naabri külastamist lihtsustati 1929. aastal kehtestatud reisikaardi süsteemi loomisega, mida on täpsemalt tutvustatud töö esimeses peatükis. See võimaldas alates 1929. aastast eristada Tallinna piiripunktis liiklejatest Eesti ja Soome vahel reisijaid. Arvutades 1929.-1939. aastatel reisikaardiga sisse- ja väljasõitnute rändesaldo, on sissesõidud Eestisse ülekaalus vaid kolmel aastal: 1930. (+122), 1931. (+198) ja 1934. aastal (+62).¹⁴² Ülejäänud kaheksa aasta puhul on Soome sõitjad tugevalt ülekaalus – keskmiselt lahkus aastas Eestist 350 inimest rohkem kui Soomest tagasi tuli. Kogu perioodil oli rändesaldo Eesti kahjuks - 2395. Tuleb silmas pidada, et need arvud ei välja väljarännanud inimesi, vaid piiratud kehtivusega (kuni 1 aasta) reisikaardiga piiratud ajaks (maksimaalselt 3 kuud) naaberriiki suundunud eesti kodanikke. Paraku ei tee see pilti selgemaks, pigem vastupidi.

Eesti Statistikas avaldatud Soome väljarände kogusumma aastatel 1924-1939 on kordades väiksem ehk 593 inimest (vt. LISA nr 1). Tõenäoliselt on Eesti Statistikas väljarändajateks loetud vaid neid, kes taotlesid välispassi ning märkisid sihtkohaks Soome. Arvestades reisikaardiga liiklejate tugevat tasakaalu nihet Soome kasuks, võib oletada, et tegelikult suunduti alaliselt Soome elama arvukamalt, kui seda statistikas kajastati. Soome statistika aastaraamatutes on eestlaste kohta informatsiooni vähe. Loenduste kaudu on teada, 1930. aastal oli eesti kodakondsusega isikute arv Soomes 1320.¹⁴³ Järgnevatel aastatel kahanes eestlaste arv samm-sammult kuni 1941. aastal oli neid 425.¹⁴⁴ Praakli on kahanemist seostanud tagasirändega, mis on küll eelpool mainitud kolmel aastal tõsi, kuid suurema osa ajast oli domineeriv eestlaste sisseränne Soome. Tõenäolisem seletus on eestlaste kodakondsusest loobumine ja Soome kodanikuks astumine kas naturalisatsiooni või abiellumise läbi. Sama tõenäoline on, et Soomest rännati edasi kaugemale. Välis-Eesti Almanakis ilmunud artikli kohaselt elas 1920. aastate lõpus Soomes umbes 1500 eestlast.¹⁴⁵ Vaadates erinevaid hinnanguid on usutav, et negatiivsest piiriületamistesaldost tekkinud ligi 2400 inimese kadu on tõeline, küll aga on küsitav kui suur hulk neist Soome püsima jäid.

---

¹⁴² Arvutatud RSK väljaande põhjal, vt. *Tab. 77. Ülepiirilikele riikkondsus – Eesti arvudes 1920-1935*, lk 46

¹⁴³ Praakli, K, *Esimese põlvkonna Soome eestlaste kakskeelne keeletekasutus ja koodikopeerimine*, lk 73

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Välis-Eesti Almanak I, 1929, lk 25

Soome elama asunud eestlasi on Välis-Eesti Almanakis kirjeldatud kui peamiselt käsitööga või vähesel määral väikeettevõtlusega tegelevaid peresid. Enne omariikluse välja kuulutamist oli Soomes rohkem eesti haritlasi, kuid 1930. aastateks polnud neid peaaegu üldse alles jäänud. Artikli autor on välja toonud, et need kõrgemalt haritud, kes on Soome jäänud, on Eesti suhtes kui „kustunud lambid”. Lisaks mainitakse, et paljud eestlased on abiellunud kohalikega ja seeläbi soomlastega assimileerunud.¹⁴⁶ Samuti on nende järglased keele ja identiteedi poolest soomlased, kelle jaoks Eesti on tundmatu maa. Tänu eestlaste edukale assimileerumisele ei tegutsenud Soomes edukaid Eesti kultuuri- ja haridusseltse, mis oleks suutnud Soome eestlased üheks kogukonnaks siduda.¹⁴⁷

Teise Põhjamaana, kuhu Eestist suunduti, tuleb mainida Rootsit. Eestlaste ja rootslaste läbikäimine on pika ajalooga: nn rannarootslaste asustust Eesti saartel usutakse olema keskaegset päritolu ja esimene ulatuslikum väljarändevoog Eesti aladelt Rootsi toimus Põhjasõja ajal, mil koos rootsi ja saksa soost kõrgema kihiga põgenesid ka nende teenijaskond, sealhulgas eestlased.¹⁴⁸ Enne 1920. aastat on raske hinnata Rootsi eestlaskonna suurust, kuid enne I maailmasõda Stockholmi jõudnud eestlased olid mõne aasta jooksul suutnud sisse seada Eesti büroo. Esimest korda kajastusid eestlased Rootsi statistikas 1920. aasta rahvaloenduses, mille kohaselt elas Rootsis 327 Eestis sündinut ja 232 Eesti Vabariigi kodanikku. Kümme aastat hiljem oli Eestis sündinute arv kasvanud 492 inimeseni, aga eesti kodakondsete arv oli langenud 184 inimeseni.¹⁴⁹ Nende andmete alusel võib järeldada, et 1920. aastatel suundus Eestist Rootsi 165 inimest. Võib eeldada, et Rootsi eestlased käitusid sarnaselt Soomes elavate eestlastega: kuigi nende osakaal kasvas, ei jäädud välismaal eestlasteks, vaid püüti pigem enamusrahvusega assimileeruda. Suurem rändevoog Rootsi leidis aset aastatel 1937-1939, mil Eestist lahkus ligi 750 inimest (vt. LISA nr 1). Väljarände kasvu 1930. aastate lõpus saab põhjendada rannarootslaste ümberasumise algusega. Selle tingis 1939. aastal Eesti ja Nõukogude valitsuste vahel sõlmitud Baaside leping, millega Nõukogude kaitsejõudude käsutusse läksid mõned eestirootslastega asustatud saared. Vaadates suhteliselt suurt naiste osakaalu lahkujate hulgas, võib oletada, et nad olid rootslastega abiellunud.¹⁵⁰ Rootsi elamisloa taotlejaid oli kokku paar tuhat, kellest loa said

---

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Praakli, *Esimese põlvkonna*, lk 73

¹⁴⁸ Raag, R, *Eestlane väljaspool Eestit*, lk 27

¹⁴⁹ vt Rootsi Statistika Aastaraamat, *Statistisk årsbok för Sverige*, 1920. ja 1930. aasta rahvaloenduse andmed saadaval veebis Statistika Keskbüroo kodulehel [WWW] <http://www.ssd.scb.se> (6.11.2013)

¹⁵⁰ Tomberg, A, *Väljaränd 1937. a.* – Eesti Statistika, nr 196, 1938, lk 137

700.¹⁵¹ Esimesed rootsikeelsed kohalejõudnud ja edasised sündmused Eestis andsid esimese tõuke 3 aastat hiljem toimunud organiseeritud rannarootslaste ümberasumisele.

3.7 Väljaränne Lääne-Euroopasse ja *Umsiedlung*

1920. ja 1930. aastatel enne organiseeritud ümberasumist Saksamaale, püsis väljaränne Eestist erinevatesse Lääne-Euroopa riikidesse püsival tasemel: aastas suundus keskmiselt 50 inimest. Eraldi võib välja tuua 1929. aastal kasvas hüppeliselt väljaränne Prantsusmaale – 232 inimest. Statistika Keskbüroo on seda selgitanud kodakondsuseta Vene emigrantide ümberasumisega Pariisi, kuhu oli kandunud „Vene kultuurikeskus”.¹⁵² Erinevates riikides tegutsevate kultuuriseltside tegevusest nähtub, et suure osa tollaegsest liikumisest moodustas õppimise ja enesetäiendamise eesmärgil või ärilistel kaalutlustel ettevõetud reiseid.¹⁵³ Üliõpilaste puhul on tõenäoline, et suur osa neist pöördus pärast õpinguid tagasi Eestisse. Samamoodi võib eeldada, et suurem osa ärireise olid lühiajalise iseloomuga, kuigi pole välistatud, et mõned aastad välismaal elades kohaliku keskkonnaga kohaneti ja otsustati sinna jääda. Kindlasti oli osaliselt tegemist ka parema töötasu ja elukvaliteedi otsimisega, kuid selliste isikute kohta on raske informatsiooni leida. Nii Lääne-Euroopa riikidesse kui ka Euroopast väljapoole suundusid paljud eesti mehed meremeestena. Eestist pärit meremeeste seiklusi ilmus mitmetes väliseesti väljaannetes.¹⁵⁴

Meremehe töö hea võimalus välismaale suundumiseks ilma, et peaks maksma riigilõivu välispassi (meremeestel olid kogu meeskonna tarvis ühispassid) ja sihtkohariigi viisa eest. Sel viisil oli võimalik saada tõeline maailmaränduri kogemus ja sattuda üle maailma erinevatesse paikadesse. Seetõttu ei olnud väljarändajad tihtipeale eluks sihtriigis ette valmistanud, suurel määral mindi „õnne leidma”. Sellisel juhul ei pruugitud leida üles sihtkohamaas tegutsevad väliseestlaste kogukonda ja uude ühiskonda assimileerudes võib neid sisuliselt pidada kadunud eestlasteks. Välismaal kadunud eestlaste leidmiseks ilmusid mitmetes väliseesti ajakirjades nimekirjad inimestest, kelle asukohta Eestisse jäänud sõbrad ja sugulased kindlaks püüdsid määrata.

---

¹⁵¹ Andrae, Carl Göran *Rootsi ja suur põgenemine Eestist 1943-1944*, Tallinn, 2005, lk 21

¹⁵² Rohtmets, H, *Suletud ukсед: Eesti Vabariigi sisserändepoliitika 1920. aastatel* – Ajalooline Ajakiri, nr 1 (143), 2013, lk 69

¹⁵³ *Berliini eestlastest* – Välis-Eesti Almanak, nr 1, 1933, lk 40

¹⁵⁴ Näiteks ilmus Välis-Eesti Almanakis lugu 1920. aastate algul Tallinnas politseiametnikuna töötanud Jukust, kes otsustas teiste noorte väljarändajate eeskujul välismaisel laeval tööd otsida. Tänu saksa keele oskusele sai ta töomeheks saksa aurulaeval, mis pärast mitmeid eelnenuid vahepeatusi suundus Austraaliasse. Vaatamata sellele, et ta ei osanud inglise keelt, otsustas Juku Austraaliasse jääda. Paari aastaga õnnestus tal teenida piisavalt raha, et tasuda oma venna sõidukulu Austraaliasse ja venna saabudes õnnestus neil oma maatükk muretseda. Vt Kereman, G, *Juku ja Aleks. Kahe venna elutee Austraalias* – Välis-Eesti Almanak, nr 3, 1934, lk 8

Vastupidiselt meremeeste rännakutele, toimus hästi organiseeritult ja kindlal ajavahemikul baltisakslaste ümberasumine Saksamaale ehk *Umsiedlung*. 28. septembril 1939 kirjutati Moskvas alla Saksa Riigi ja Nõukogude Liidu vahelisele salaprotokollile baltisakslaste ümberasumise kohta, millest laiem avalikkus sai teada teada 6. oktoobri Hitleri riigipäevakõnes, milles kuulutati välja etnograafiliste suhete ümberkujundamise plaan Ida-Euroopas, eesmärgiga seada sisse selgemad eralduspiirid ja seeläbi kõrvaldada potentsiaalsed konfliktikolded tulevikus.¹⁵⁵ Õigus ümberasumisele oli kõigil saksa vähemusrahvuse rahvusnimekirja kantud inimestel, samuti nendel, kellel oli Eesti Vabariigi Siseministeeriumi poolt välja antud tunnistus saksa rahvusesse kuulumise kohta, kaasa arvatud nende abikaasad, lapsed ja vanemad. Riigi territooriumilt lahkumisega lõppes ka kuulumine Eesti Vabariigi kodakondsusesse.¹⁵⁶ Ümberasumine viidi läbi ajavahemikus alates 18. oktoobrist 1939 kuni 18. maini 1940 ning järelasumine alates jaanuarist kuni märtsini 1941. Ümberasumise korraldas rahvusgrupi eliit iseseisvalt ja organiseeritud opositsiooni selle vastu ei eksisteerinud.¹⁵⁷

1940. aastaks oli *Umsiedlungi* raames Eestist välja rännanud 14 368 inimest ja 1941. aastal järgnes neile veel ligikaudu 7000 järelümberasumise käigus.¹⁵⁸ Kui 1934. aasta rahvaloenduse andmetel oli Eestis 16 346 sakslast, siis nähtub, et 1940. aastaks oli neist lahkunud juba üle 90%. Siiski tuleb arvestada sellega, et lahkujate seas oli arvukalt nii eestlasi kui ka isikuid, kes polnud end seni sakslaseks määratlenud. Raagi hinnangul puudutas baltisakslaste lahkumine umbes 4 000 eestlast, kes kas perekondlikel põhjustel või eesti päritolu maha salates ning sakslasena esinedes, otsustasid kodumaalt lahkuda.¹⁵⁹

---

¹⁵⁵ Kivimäe, S, *Ümberasumise korraldus – 1939 Umsiedlung* 60. Baltisakslaste organiseeritud lahkumine Eestist, Tallinn, 2000, lk 55

¹⁵⁶ Loeber, D. A., *Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939-1944. Dokumentation*, Neumünster, 1972, lk 223

¹⁵⁷ Kivimäe, S, *Ümberasumise korraldus*, lk 59

¹⁵⁸ Taube, A v., Thomosn, E, *Baltisakslased Eestis ja Lätis. Baltisaksa ajaloo lühiülevaade*, Tartu, 1996, lk 28

¹⁵⁹ Raag, Raimo *Eestlane väljaspool Eestit*. Tartu, 1999, lk 61

4. Sisseränne

Eesti Vabariigi aegse sisserände, välja arvatud esimestel aastatel toimunud opteerumise, kohta puuduvad igasugused andmed. Sel ajal ilmunud statistilised väljaanded käsitlesid ainult väljarännet. Kuigi soovi ja valmisolekut meetodika parandamiseks näidati välja korduvalt, jäi see 20 aasta jooksul saavutamata. Statistika Keskbüroo ainukesed andmed, mille põhjal võib otsida viidet sisserändele, on piiriületamised. Seega tuleb esmalt võtta vaatluse alla sisse- ja väljasõidu vahed aastate kaupa ja kodakondsuse alusel. Vastavate rahvuste liikumise aegridadest võib leida, kes ja millal Eestisse rändasid. Arvudele lisaväärtuse andmiseks tuleb toetuda taustinformatsioonina tolleaegsele perioodikale. Kuna 1920. aastad olid tugeva väljarände ülekaaluga aastad, võetakse täpsema vaatluse sellele järgnev kümnend. Liites kokku Eestisse opteerunud, siia püsivalt jäänud poolakad ja eeldatavalt tagasirännanud eestlaste osa tuleb sisserännanute koguarvuks 45 936 inimest, kellest optandid moodustavad 96%. Seega võib öelda, et ilma opteerimisprotsessita oleks sisseränne Eestisse olnud põhimõtteliselt olematu.

4.1 Opteerumisprotsess 1920-1923

Vabariigi esimestel aastatel aset leidnud opteerimisprotsess on üks Eesti statistikas põhjalikumalt kajastatud sündmusi rände osas. 1921. aastal koostas Statistika Keskbüroo plaani opteerimismaterjalide põhjalikuks statistiliseks ümbertöötlemiseks, mille raames plaaniti teha koostööd Moskva opteermiskomisjoniga ning laiendada seda kogu Venemaal elava eestlaskonna olukorra väljaselgitamiseni.¹⁶⁰ Vaatamata suurejoonelistele plaanidele Eesti idadiasporaa uurimiseks jäi töö plaanitud kujul finantsraskuste ja tööjõupuuduse tõttu teostamata. Siiski on hilisematest allikatest teada, et Eesti iseseisvumise ajal elas Nõukogude Venemaal ligikaudu 215 000 eestlast, kes olid koondunud 318 asundusse üle Venemaa.¹⁶¹

Massiline itta suundumine sai alguse 19. sajandi keskpaiku. Seda väljarändevoogu on võimalik lahti mõtestada Zelinsky ränderevolutsiooni teooria alusel, kuna sellesse ajajärku jäi eestlaste demograafiline üleminek.¹⁶² Kuna Eestis ei toimunud ulatuslikku industrialiseerimist, liikusid inimesed mitte linnadesse vaid Eestist välja. Selle liikumise tulemusena tekkis Venemaale 215 000 inimeseline diasporaa. Tugeva jälje eesti kogukondadesse jätsid I maailmasõda ja sellele järgnenud Vene kodusõda, mille läbi said eriti

---

¹⁶⁰ Tooms, A. *J. Demograafia alalt. Opteerimisliikumine ja Eesti jõudnud optandid* – Eesti Statistika 1922, nr 5, Tallinn, 1922, lk 5

¹⁶¹ Kulu, H. *Sõjajärgne sisseränne Eestisse* – Akadeemia, nr 11, 2001, lk 2381

¹⁶² Jänes-Kapp, Katus, Puur, Pöldma, *Demograafiast*, lk 37

kannatada eesti asustused, keda vaheldumisi laastas punane ja valge terror. Lisaks sellele mõjus otsustavalt Nõukogude Venemaa sõjakommunismi poliitika, mis röövis asunikelt kõik nende tööviljad.¹⁶³ Peale vabatahtlike ümberasujate olid paljud eestlased Nõukogude Venemaale sattunud sõja käigus – kas põgenike või sõduritena. Seega paiknes teisel pool piiri suurt hulk rahulolematuid eestlasi, kes nägid Eesti Vabariigis uut väljavaadet tulevikule.

Tartu rahu 4. artikkel võimaldas eesti soost isikutele opteerida Eesti kodakondsust ning Eestis viibivatele „teiste riikide kodanikele“ Nõukogude Vene kodakondsust. Eesti soost isikuid defineeriti samamoodi nagu Maanõukogu määruses kõiki eesti kodanikke ehk kõik, kes ise või kelle vanemad olid Eestit moodustaval territooriumil kogukondade või seisuslike asutuste hingekirjas. Sellele vaatamata jätsid mõlemad osapooled endale võimaluse opteerumist piirata.¹⁶⁴

Opteerimistegevus algas tegelikult juba 1918. aastal vahetult pärast omariikluse väljakuulutamist, alates veebruarist tegutses Omskis Eesti komitee, mille ülesandeks oli eestlastele isikutunnistuste väljastamine.¹⁶⁵ Esimeses osas tegeleti eestlastest sõjapõgenike ja sõdurite koju toimetamisega. 1920. aastal moodustati kaks taotlusi vastuvõtvat Kontroll-opteerimiskomisjoni – Petrogradis ja Moskvast.¹⁶⁶ Neist esimene sai valitud seetõttu, et Petrogradi kubermangu oli alates 20. sajandi algusest tekkinud arvestatav eesti „tuumasundus“, mis omakorda meelitas hiljem Petrogradi ja selle vahetusse lähedusse Venemaale suunduvaid eestlasi.¹⁶⁷ Selle tulemusena oli 1920ndate alguseks Petrogradi tekkinud suurim väliseesti kogukond.¹⁶⁸ Seega oli tõenäoline, et suur osa tagasipöördujatest on tulemas sellest piirkonnast. Seda järeldust tõendab ka komisjoni arvandmestik, mille kohaselt 1920. aasta maist kuni juulini saabusid Petrogradi komisjoni 15 248 inimese opteerimispalved.¹⁶⁹ Petrogradi komisjoni kaudu opteerimist soovijatele on iseloomulik kiire ja intensiivne reageerimine. Pärast esmast tuhinat hakkas sealne optantide hulk järjest vähenema.

Optantide arvukaimaks vahendajaks jäi läbi kogu opteerimisprotsessi Moskva komisjon, mis aastatel 1920-1921 võttis vastu 23 503 palvet 48 026 inimese kohta. 1920. aasta novembris

¹⁶³ Kulu, H, *Eestlaste tagasiränne 1940-1989. Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel*, Tartu, 1997, lk 107

¹⁶⁴ RT 1920, nr 24/25, lk 188

¹⁶⁵ Kulu, H, *Eestlaste tagasiränne*, lk 105

¹⁶⁶ Tooms, *Opteerimisliikumine*, lk 5

¹⁶⁷ 1897. aasta Tsaari-Venemaa rahvaloenduse kohaselt oli Peterburi kubermangus üle 64 000 eesti keelt emakeelena kõneleva inimese, mis moodustas ligi 7% Eesti territooriumil elavast rahvaarvust, vt. Kulu, Hill, *Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest*, Diplomitöö, Tartu, 1992, lk 19-21

¹⁶⁸ Raag, Raimo, *Eestlane väljaspool Eestit*, Tartu, 1999, lk 51

¹⁶⁹ Tooms, *Opteerimisliikumine*, lk 5

alustas tegevust Moskva Kontroll-opteerimiskomisjoni Siberi osakond, mille töömaht jäi, vaatamata selles piirkonnas asunud eestlaste arvukusele, kogu tegutsemise aja jooksul kahele eelnevale komisjonile alla – aastatel 1920-1921 saabus neile 8 390 palvet 21 472 isiku kohta.¹⁷⁰

Komisjonile palve esitamine oli vaid esimene samm opteerimisprotsessis, seega ei tähenda ligi 110 000 inimese soov saada Eesti kodakondsust kohele samaarvulist sisserännet. Komisjonide pädevuses oli ka palvete arutamine, järelepärimised ning muu selline tegevus, mis oli oluline isikule kodakondsuse andmise või mitteandmise otsuse langetamisel. Lisaks sellele pidid komisjonid muretsema sõidu- ja kraamiveolubasid ja lahendama varandusega seotud vaidlusküsimusi. Opteerida soovijad pidid esitama avalduse kodakondsuse vahetamiseks kahes eksemplaris kohalikule kubermangunõukogule, kust üks avaldustest edastati opteerimiskomisjonile. Nõukogude Venemaa reserveeris endale õiguse otsustada eraldi iga opteeritu Nõukogude kodakondsusest vabastamise üle.¹⁷¹

Kahe aasta jooksul palus opteerimist kokku ligikaudu 106 000 inimest, Eesti kodakondsus anti neist 81 027-le.¹⁷² Kui paljud neist realselt Eestisse jõudsid, kirjeldab piiripunktide statistika. Opteerimisprotsessis kõige olulisema liikumisvooga Narva piiripunkt suleti antud otstarbel kaheks esimeseks aastaks kõikidele tavareisijatele, karantiinist pääsesid läbi vaid diplomaatilist passi omavad isikud.¹⁷³ Aastate 1920-1921 ja 1922. aasta 5 esimese kuu jooksul saabus läbi Narva karantiini 38 169 uut kodanikku, kelle hulka kuulusid optandid, tagasipöörduvad sõjapõgenikud ja sõjavangid ning salaja piiriületajad.¹⁷⁴ Vaatamata sellele, et tagasi pöördusid vaid vähem kui pooled optantidest, oli saabunud rahvahulk märkimisväärne rahvastikutäiendus. Tooms toob võrdluse, et nende kahe opteerimistegevuse aasta jooksul saabus Eestisse rohkem inimesi, kui elas Pärnus ja Viljandis kokku.¹⁷⁵ 1922. aasta teisel poolel ja 1923. aastal lisandus läbi Narva karantiini ligi 4000 eestlast, kasvatades tagasipöördujate koguarvu 44 038 isikuni.¹⁷⁶ Huvitav on välja tuua 1923. aastal hüppeliselt kasvanud juutide arvukus – viimasel aastal ületas piiri ligi 500 juuti¹⁷⁷, mis ületab 1920., 1921. ja 1922. aasta summa rohkem kui kolme kordselt. Piiripunktis registreeritud

---

¹⁷⁰ Tooms, *Opteerimisliikumine*, lk 8

¹⁷¹ Rohtmets, H, *Eesti kodakondsus*, lk 37

¹⁷² Tooms, *Opteerimisliikumine*, lk 9

¹⁷³ Schmidt, F, *Rahva mehaaniline liikumine üle Vabariigi piiri*, lk 48

¹⁷⁴ Uute kodanike hulgas suurima osakaaluga olid 30 775 optanti 85,5%-ga, sõjapõgenikke oli 4 419 ehk 12,3%, sõjavange 606 ehk 1,7% - need kolm gruppi moodustasid legaalselt piiri ületanud, ning salaja ületas piiri 213 isikut ehk 0,5% uute kodanike koguarvust, vt Tooms, A, *Opteerimisliikumine*, lk 9-11

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Schmidt, F, *Rahva mehaaniline liikumine üle Vabariigi piiri*, lk 49

¹⁷⁷ Ibid.

informatsiooni põhjal on tõenäoline, et valdav enamus neist kasutas Eestit transiitriigina välismaale, ennekõike Ameerikasse, suundumiseks.

Arutledes selle üle, miks vaid pooled loa saanutest pöördusid tagasi, võib välja tuua mitmeid põhjendusi. Esiteks tekitas probleeme transport, inimesed ei pääsenud rongidele. Lisaks oli paljudel vaja vastu võtta raske otsus, kas lahkuda ja jätta maha oma kinnisvara või jääda paigale.¹⁷⁸ Tuleb lisada, et see otsus tuli langetada ühe aasta jooksul. 1921. aastal aga mindi Nõukogude Venemaal üle uuele majanduspoliitikale, millega kaasnenud lootused võisid nii mõnegi kaalukaasi paigale jäämise kasuks kallutada.

Palju lihtsam polnud ka neil, kes otsustasid tagasi pöörduda. Esmalt tuli neil üle elada teekond Eesti, mis toimus minimaalsetes tingimustes ja mille jooksul paljude optantide vara konfiskeeriti.¹⁷⁹ Eestis ootasid põhimõtteliselt varatuid optante ees järgmised probleemid. Tagasipöördujatele ei olnud sageli pakkuda ei tööd ega vaba maalappi, mis põhjustas uustulnukate seas tõsist rahulolematust. Eestisse naasmise põhjuseks polnud enamasti aatelised ideed oma rahvusriigi loomisest, vaid soov pääseda vägivallast. Neid, kes kodumaal viletsasse olukorda jäid, oli enamlikel jõududel lihtne mõjutada.¹⁸⁰ Lisaks sellele moodustasid nii suur hulk „lahtiseid” inimesi suurepärase pinnase järgnevateks väljarändevoogudeks.

Toomsi Eesti Statistikas ilmunud ülevaade sisaldab andmeid optantide demograafiliste näitajate kohta, mis võimaldab analüüsida, millist kasu võis Eesti Vabariik tagasipöördujatest saada. Optantide hulgas oli rohkem mehi kui naisi¹⁸¹, see oli alles sõjategevusest väljunud Eestile kasulik. Suuremat meeste osakaalu võib pidada igasugusele rände omaseks. Soodsas vanuses ehk tööealisi (16-50-aastased) oli tagasipöördujate hulgas üle poole – 64,1%, noorte (kuni 15-aastased) osakaal oli 25,2% ning üle 50-aastaseid 10,7%.¹⁸² Noorte ja tööealiste ülekaal tähendas positiivset rahvastikupotentsiaali. Etnilises koosluses domineerivad 93,5% eestlased, järgnevad 3,7% venelased ja 1,4% sakslased, ülejäänud 1,5% moodustavad lätlased, poolakad, juudid, soomlased ning muud rahvad.¹⁸³ Selline jaotuvus on loogiline ja vastab üldjoontes toleaegele Eesti Vabariigi rahvuslikule koostisele.¹⁸⁴ Ametialaselt tegevuselt moodustasid valdava enamiku põllumajanduses tegutsevad inimesed, kes eeldatavasti

---

¹⁷⁸ Kulu, *Eestlaste tagasiränne*, lk 106

¹⁷⁹ Rohtmets, H, *Eesti kodakondsus*, lk 39

¹⁸⁰ Medijainen, E, *Optieren für Estland – eine freiwillige oder eine erzwungene Migration 1920-1923? - Estland und Russland. Aspekte der Beziehungen beider Länder*. Hamburg, 2005, lk 206

¹⁸¹ Mehi oli 18 452 (naisi 17 561), vt Tooms, *Opteerimisliikumine*, lk 13

¹⁸² Tooms, *Opteerimisliikumine*, lk 13

¹⁸³ Ibid., lk 13

¹⁸⁴ Walgamaa soovib 350 poola töölist – Postimees, 14.08.1937, lk 7

soovisid sellega maareformi järgses Eestis jätkata. Nagu eelpool on välja toodud, ei jätkunud jagatavat maad sugugi kõigile ja paljud ilmajääjad olid sunnitud kas taas Eestist lahkuma või leidma alternatiivse elatusviisi.

4.2 Tööliste sisseränne Poolast

Poolast saabus arvukamalt 1937., 1938. ja 1939. aastal, mil Eestisse sõitis lühi- või pikema ajaliseks tööks 10 455 töolist, kellest teadmata arv olid leedukad.¹⁸⁵ Eesti Statistika piiriületamiste andmetel võib saabunutest Eestisse ümberasujateks lugeda 859 inimest (vt. LISA nr 4). Nii suur hulk poolakaid ei sattunud siia juhuslikult: enamasti oli tegemist pikemat aega töötutega, keda värvati Eestisse ennekõike kas töölisteks põllumajandusse või tööstusesse. Seega valitses Eestis tööjupuudus, mida asuti lahendama võõrtööjõu sissetoomisega. Vastavalt tulevasele töökohale võis olla rände iseloom erinev: maale suunduvad abitööliseid võisid Eestis viibida varakevadest sügiseni, olles siin ainult kiiremal tööajal, samas kui kaevandustesse suunatud poolakaid oodati töötama pikaajaliselt. Küll aga jäid mitmed põllutöölised Eestisse ka kiirema tööhooaja lõppedes.¹⁸⁶ Poolakate kutsumisega tegeles Põllutöökoda, mis korjas omakorda erinevatelt haldusüksuste konventidelt kokku põllumajapidamistes soovitud tööliste arvu.¹⁸⁷

Esimene suurem laine töölisi - ligikaudu 400 põllutöölist ja 220 endist mäekaevurit - saabus 1937. aasta suve alguses. See teeb esimesel aastal saabunud tööliste arvuks 620, mis põhimõtteliselt vastab Eesti Statistika andmetele (vt. LISA nr 4). Statistika mõnevõrra väiksemat arvu võib põhjendada üksikute tööliste tagasi pöördumisega. 1938. aasta kevadel saabus Eestisse 3825 Poolast pärit põllutöölist, kokku viies ešelonis.¹⁸⁸ Võrreldes seda arvu Eesti Statistika piiriületamiste saldoga, võib oletada, et võrreldes eelmisel aastal saabunud põllutöölistega tuldi Eestisse valdavalt lühiajaliselt, ainult kiiremaks tööperioodiks. Eesti Statistika kohaselt jäi ligi 4000 poolakast 1938. aastal Eestisse 708 inimest. Eestlaste nõudlus poola põllutööliste kasvas 1939. aastaks 6000 ringi¹⁸⁹. Eesti Statistika rändesaldo oli selle aasta lõpuks 455 lahkuja ülekaaluga. See tähendab, et lisaks 1939. aasta suvel saabunud tööliste lahkus selle aasta lõpuks ligi pooltuhat varem Eestisse asunud poolakat.

---

¹⁸⁵ Koguarv on autori arvutus Postimehes avaldatud Põllutöökoja andmetest, vt. *Walgamaa soovib 350 poola töolist* – Postimees, 14.08.1937, lk 7; *Poola mäekaevurite väike töövõime* – Postimees, 16.07.1937, lk 4; *Eestisse tuli kogusummas 3825 poolakat* – Postimees, 15.04.1938, lk 7; *Poola põllutöölised saabuavad aprilli algul* – Postimees, 24.01.1939, lk 2

¹⁸⁶ *Walgamaa soovib 350 poola töolist* – Postimees, 14.08.1937, lk 7

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ *Eestisse tuli kogusummas 3825 poolakat* – Postimees, 15.04.1938, lk 7

¹⁸⁹ *Poola põllutöölised saabuavad aprilli algul* – Postimees, 24.01.1939, lk 2

Näib, et Poola töölisi hinnati Eesti maakohtades kõrgelt, neid peeti vastupidiselt kohalikele, kes olid viimastel aastatel hakanud „peremeest mängima”, töökateks inimesteks. Seetõttu pidasid kohalikud saabunud poolakaid tõsisteks konkurentidest ja pilkavalt nimetati neid härrastöölisteks, mis oli tingitud kõrgemast töötasust.¹⁹⁰ Eestlaste suurest huvist Poola võõrtööjõu vastu räägib ka fakt, et 1938. aastal saabus neid võrreldes eelnevaga ligi 10 korda rohkem. Kuigi nagu eelnevalt mainitud, kavatses valdav osa neist üsna pea kodumaale tagasi pöörduda, jäid mitmel pool silma poolakad, kes hakkasid saabudes eesti keelt õppima.¹⁹¹ On usutav, et just sellised töölised jäid Eestisse ka kiirema hooaja möödudes. Neid on eelmise aasta põllutöölistega võrreldes peetud töökamateks, arenenumateks ja korralikemaks¹⁹², mis viitab samuti sellele, et pikema asumise eesmärgil on soovitud endast parem mulje jätta ja kohalikku kogukonda sulanduda.

Samas levis vähestes maakohtades ja veel enam kaevandustes võõrtööliste rahulolematust. Kui põllutöölt lahkusid üksikud ja tihtipeale oli see seotud tervislike põhjuste või sellest tingituna liiga suure töö koormusega¹⁹³, siis kaevandusse suunatud tööliste puhul oli rahulolematust kahepoolne: esiteks ei sobinud võõrtöölistele kohalikud töötingimused ja teiseks ei olnud tööandjad rahul nende töö tulemustega. Tegelikult on mõlema nurin ühe mündi kaks poolt: kuna poola töölised ei olnud varem töötanud põlevkivi kaevanduses, kulus neil töö tegemiseks rohkem aega, see tähendab, et nii tulemused kui ka töötasu oli võrreldes kohalike töötajatega madalamad.¹⁹⁴

Niisiis ei olnud tööandja rahul töö tootlikkusega ja tööaja selle eest saadava tasuga. Väidetavalt ei tulnud suur osa töölistest Eestisse otseselt sooviga siia töötama jääda, vaid pigem kohalikke olusid vaatama, et seejärel edasi otsustada, mistõttu ei tule suure üllatusena, et ligi pooled kaevurid Poola saatkonna abiga juba esimeste töökuude järel Eestist lahkusid.¹⁹⁵ Ligi 100 töölise lahkumine seadis kaevanduse keerulisse olukorda, kus oli kiiresti vaja leida uusi töötajad. Lõpuks ei jäänud Kiviõli kaevandusel nii võõr- kui ka kohalike tööliste meelitamiseks muud üle, kui tõsta tööliste palka ja lisada täiendavaid preemiaid.¹⁹⁶ Seega muutis poola tööliste rahulolematust kaevanduse töötingimusi paremaks, isegi kui selle põhjustajad ise olid juba lahkunud.

¹⁹⁰ *Poolakad* – Postimees, 9.06.1937, lk 7

¹⁹¹ *Poolakad õpivad hoogsasti eesti keelt ja põlgavad kalatoite* – Postimees, 23.04.1938, lk 8

¹⁹² *Ibid.*

¹⁹³ *Poolakatele ei meeldi meie põllutöö* – Postimees, 14.07.1937, lk 6

¹⁹⁴ *Poola mäekaevurite väike töövõime* – Postimees, 16.07.1937, lk 4

¹⁹⁵ E. T, *Poolakate lahkumine polnud üllatuseks. Lahkunud osa poolakatest ei tahtnud leppida kaevandustes walitseva korra ja tööga* – Postimees 21.07.1937, lk 3

¹⁹⁶ *Kiviõlis tõsteti palku* – Postimees, 23.07.1937, lk 1

4.3 Eestlaste tagasiränne

Eestlaste tagasirändele kogu vaadeldava perioodi jooksul on raske panna kvantitatiivseid piire nii aastate kui ka tagasipöördunute arvukuse osas. Kuigi sellele ei pööratud Eesti Statistika väljaannetes tähelepanu, on mõningasele tagasirändele viidanud piiriületamiste saldo ja väliseesti ning kohalik perioodika. Kuna omariikluse esimene kümnend eristub suurema väljarände poolest, tuleks täpsemalt keskenduda 1930. aastatele. Piiriületamiste alusel on tagasirännet võimalik analüüsida reisidokumendi alusel: sisepassiga liiguti Lätist, reisikaardiga Soomest ja välispassiga kõikidest teistest välisriikidest. Välis-Eesti Almanakis ilmus igas numbris lühike lõik väliseestlastest, kes on Eestisse kas puhkama või alatiseks tagasi reisinud. Kuna tegemist oli ainult nende inimestega, kes olid väliseesti liikumisega seotud, ning eraldi ei mainitud, kes neist pöördusid Eestisse tagasi alatiseks, ei ole selle põhjal võimalik teha ülevaatlikku kokkuvõtet. Eesti ajakirjanduses kajastati tagasirände põhjuseid. Seega tuleb eestlaste tagasirändest ülevaate saamiseks arvulises raamistikus toetuda piiriületamiste saldole, millele lisavad sisulist poolt ajakirjanduses ilmunud artiklid.

Kuigi kogu perioodi üleselt on eestlaste piiriületamiste saldo negatiivne, võib 1930. aastate alguses märgata sissesõitude ülekaalu. Teoreetiliselt on tagasirännet analüüsides kõige olulisemad välispassiga Eesti saabunud inimesed, kuna nii sisepass kui ka reisikaart olid ametlikult lühiajalised reisidokumendid, mis polnud mõeldud pikemaajaliseks rändeks. See tähendab, et tegelikult ei tohiks viimase kahe dokumendiga reisijaid otseselt rändajateks lugeda. Välispassiga liiklejaid saabus rohkem Eestisse alates 1931. aastast, väljaränne saavutas taas ülekaalu 1936. aastast (vt LISA nr 4). Kahjuks ei ole Eesti Statistika avaldanud 1934. ja 1935. aasta piiriületamiste andmed kodakondsuse lõikes, mis tähendab, et nende kahe aasta sisserännet pole võimalik jälgida. Andmed puuduvad ilmselt seetõttu, et kogu Statistika Keskbüroo tööjõud oli rakendatud 1934. aasta rahvaloenduse andmete analüüsiks. Olemasolevate andmete alusel jõudis kolmel aastal tagasi 1004 eestlast rohkem kui välja sõitis.

1930. aastate tagasirände põhiliste põhjustena on välja toodud üleilmne majanduskriis ja sellest tulenevad immigratsioonipiirangud mitmel pool nii Euroopas kui ka üle ookeani. Lisaks on välja toodud, et juba välismaal elavatelt eestlastelt olevat majanduslikes raskustes tööload ära võetud või lausa riigist välja saadetud.¹⁹⁷ On teada, et samasugust poliitikat

---

¹⁹⁷ E. S., *Väljarännanud tulevad tagasi* – Postimees, 29.09.1932, lk 2

harrastati ka 1920. aastatel Eestis.¹⁹⁸ Seega olid 1930. aastate alguses eestlaste tagasipöördumise põhjused pigem elulised: koju tagasi ei suundunud niivõrd isamaa-armastuse tõttu, pigem materiaalsest vajadusest või olude sunnil. Lisaks tuleb mainida, et sisserännet tõstab esile väljarände oluline kahanemine.¹⁹⁹ Ühelt poolt polnud eestlastel enam vahendeid välja reisimiseks ja teisalt ei oodanud neid ükski riik. Samuti hakkasid 1930. aastate alguses nagu 1920. aastate keskel massilise Lõuna-Ameerikasse asumise järel uuesti levima väljarännet halvustavad kirjatööd.²⁰⁰ Tegelikult ei peaks neid nimetama halvustavateks vaid realistlikeks, kuna neis analüüsiti väljarändamisega kaasnevaid probleeme isikute poolt, kes selle protsessi ise on läbi elanud või on aidanud kaasmaalasi nende raskustes. Kasvava väliseestlaste tagasirände valguses otsustas Välis-Eesti Ühing 1936. aastal viia läbi küsitluse, et selgitada välja, kui paljud eestlased sooviksid tagasi kodumaale pöörduda ning otsustati luua fond, millest saaks soovijate tagasipöördumist toetada.²⁰¹ Ankeetküsitlusest selgus, et enam on soovijaid Põhja- ja Lõuna-Ameerikas ning vähem tuntakse huvi Eestisse asumise vastu Austraalias.²⁰² Võib olla oli see tingitud nende sihtkohamaade erinevast majanduslikust ja sotsiaalsest olukorrast või oli Ameerika väliseestlastel Eestiga lähedasemad kontaktid. Tagasipöördunute arvukust riigi alusel pole võimalik eristada ning seetõttu jääb teadmata, kust tuli eestlasi tagasi kõige rohkem.

---

¹⁹⁸ Rohtmets, H., *Suletud uksed: Eesti Vabariigi sisserändepoliitika 1920. aastatel* – Ajalooline Ajakiri, nr 1, 2013, lk 68

¹⁹⁹ *Väljarändamine varjusurmas* – Postimees, 26.06.1932, lk 4

²⁰⁰ Vt nt. Speek, P., *Väljarändamise vastu. Eestile välisasunduste soetamise mõte on eluvõõras* – Postimees, 10.01.1933, lk 7; Speek, *Kuhu rännata?* – Meie Tee, nr 9, 1932, lk 5; *Kuidas ei tohiks alustada teekonda võõrsile asumiseks* – Välis-Eesti Almanak, nr 2, 1934, lk

²⁰¹ *Välis-Eestlaste tagasitoomise fond* – Postimees, 14.12.1936, lk 5

²⁰² Ibid.

5. Välisrände põhjused

Seoses sõjategevuse ja hiljem opteerimisega olid kuni 1922. aastani Eesti Vabariigi välispiirid suletud. Pärast seda algas 1920. aastate lõpuni kestnud väljaränne, mis ületas oluliselt sisserännet Eestisse. Varem Eesti Vabariigi välisrännet käsitlenud autorid on ajavahemikku 1924-1930 nimetanud selgelt eristuvaks emigratsiooni perioodiks, 1930. aastatel aga ei ole nii lihtne eristavaid jooni tõmmata, mistõttu on seda vahemikku nimetatud kõikuva saldoga aastateks.²⁰³ Kuna ränne on mitmetasandiline sotsiaalne protsess, mille seletamisel on võimatu jätta kõrvale päritolu- ja sihtkohamaa kultuurilist, poliitilist ja majanduslikku olukorda, tuleb välja selgitada antud väljarändevoo taustinformatsioon ja võimalikud põhjused. Samuti mängivad rändeotsuse tegemisel rolli isikukesksed motivatsioonid, mis võivad oleneda idiviidist, aga samas on need mõjutatud poliitilise ja majandusliku tausta poolt. Veel võib rännet põhjendada tõmbe- ja tõuketegurite skaalal, kus esimesed seletavad sisserännet ja viimased väljarännet Eestist. Soosivate ja takistavate tegurite alusel on migratsiooni põhjendava teooria loonud Lee, kes jagas erinevad faktorid kolme gruppi: lähte- ja sihtriigi tegurid, rände takistused ning rändaja isiklikud ajendid.²⁰⁴

5.1 Lähte- ja sihtriigi põhjused

Lähte- ja sihtriigi põhjuste analüüsimisel, tuleks need selguse nimel eristada. Esialgu võetakse vaatluse alla Eesti majanduslikust ja poliitilisest taustast tulenevad tegurid. Rääkides 1920. aastatest tuleb arvestada, et Eesti puhul oli tegemist alles ja esmakordselt iseseisvunud riigiga, mis oma esimestel aastatel pidi lisaks muudele raskustele kõik ressursid koondama Vabadussõja tarbeks. See tähendas lisaks poliitilistele probleemidele majanduslikku pinget. Vaadates laiemat pilti iseloomustasid majanduslikud ja poliitilised väljakutsed I maailmasõja järel kogu Euroopat, mis tähendab, et abi ja eeskuju ei leitud läänestki.²⁰⁵ Eesti Vabariigi loomine ning sellega kaasnenud poliitilised ning majanduslikud muudatused nõudsid tõhusat ja kiiret välismajanduslikku ümberorienteerumist, mida on nimetatud üheks radikaalsemaks viimasel kahel sajandil.²⁰⁶ Esmalt koondati kõik jõud sõjamajanduse käsutusse, mis tähendas, et sõja võitmise ja iseseisvuse hoidmise nimel tuli ohverdada elanikkonna sotsiaalse heaolu eest vastutamine. Varasemalt on välja toodud, et Vabadussõjaga kaasnenud mobilisatsiooni

²⁰³ vt RSK, *Rahvaliikumine üle piiri ja väljaränd* – Eesti arvudes: 1934. a rahvaloenduse mälestuseks, lk 18; Ainsaar, M, *Eesti rahvastik Taani hindamisraamatust tänapäevani*, Tartu, 1997, lk 35

²⁰⁴ Lee, E. S., *A Theory of Migration – Demography*, vol 3, nr 1, 1966, lk 50

²⁰⁵ Valge, J., *Lahtirakendamise. Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerimine 1918-1924*, Tallinn, 2003, lk 2

²⁰⁶ Valge, J, *Eesti kolm majanduskriisi* – Horisont 1/2009, lk 23–25.

võib pidada põhjuseks, miks esiteks ei soovitud Eesti kodakondsust vastu võtta²⁰⁷ ja teiseks võidi sõjakohustuse eest välismaale põgeneda.

1923. aasta lõpus muutus majanduslik olukord taas kriitiliseks: sajad kaubandus- ja tööstusettevõtted läksid pankrotti, seejärel kasvas kiiresti tööpuudus ning langes oluliselt kodanike elatustase.²⁰⁸ Kui 1920. aastate alguses aset leidnud majanduskriis hõlmas suurt osa Euroopast, siis 1924. aasta järelkriisiks nimetatud majanduslik madalseis oli omane ainult Eestile. Kui 1920. aastate majanduskriisid mõjusid eestlastele tõuketegurina, siis 1930. aasta üleilmset kriisi mõju võib seletada vastupidiselt. „Suur depressioon” tõi suurema väljarände asemel kaasa eestlaste tagasirände²⁰⁹, kuna välisriikides kehtestati raskuste tagajärjel karmimad immigratsioonipiirangud, diskrimineeriti välismaalaste õigusi või saadeti neid sundkorras tagasi kodumaale.

Lisaks majanduslikele kõikumistele avaldas välisrändele suurt mõju 1919. aasta maaseaduse alusel korraldatud maareform, mida võib pidada omariikluse olulisemaks sotsiaalpoliitiliseks ettevõtmiseks.²¹⁰ Maareformi tagamaad on rahvusajaloolised, oluline eesmärk oli heastada sajandeid kestnud ülekohus ja maapuudus, sellega likvideerida baltisakslaste ülemvõim ning vältida võõrkolonisatsiooni. Maareform pidi töötuid motiveerima ise oma olukorda parandama. Lisaks sellele kasutati maade jagamist ära sõjaolukorras mobilisatsiooni tagamiseks, Vabadussõjas võidelnutele lubati preemiaks maatükk. Kuuldused maareformist ja oma maatükki saamise võimalus oli oluliseks motivatsiooniks paljudele opteerimise käigus Venemaalt saabunud eestlastele.²¹¹ Aga juba kahel esimesel aastal jõuti välja jagada ligi pool erastatud maast.²¹² Seega toimus reform väga kiiresti. See tähendab, et vaatamata võõrandamise suurele ulatusele ja sellele, et reformijärgselt oli talu keskmine suurus rohkem kui kaks korda väiksem²¹³, ei jätkunud maad kaugeltki kõigile soovijatele. Seega oli maareform esialgu tõmbeteguriks opteerunud eestlastele, kuid mõne aasta pärast muutus maapuudus tõuketeguriks, mis ajendas pettumuses kodanikke taas Eestist lahkuma.

Eesti Vabariigi sisepoliitilist segadust tekitas ka hirm kommunismi ees. 1920. aastatel tegutses põrandaalune kommunistlik partei, mis seadis oma eesmärgiks iseseisva Eesti liitumise

---

²⁰⁷ Mobilisatsiooni alla kuulusid ainult kodanikud, vt Rohtmets, *Eesti kodakondsuse kujunemine*, lk 26

²⁰⁸ Pajur, A, *Demokraatlik Eesti – Eesti Ajalugu VI*, lk 77

²⁰⁹ E. S., *Väljarännanud tulevad tagasi* – Postimees, 29.09.1932, lk 2

²¹⁰ Valge, J, *Lahtirakendamine Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerimine 1918–1924*, Tallinn, 2003, lk 190

²¹¹ Kulu, H, *Eestlaste tagasiränne 1940-1989. Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel*, Tartu, 1997, lk 107

²¹² Valge, *Lahtirakendamine*, lk 190

²¹³ Võõrandati 96% suurmaomanike maadest, varem oli keskmise talu suurus 24,4 ha, pärast maade jagamist aga 11,4 ha, vt Ibid.

Nõukogude Venemaaga. Majanduslik ebavõrdsus ja vaesus tekitasid pinnast kommunistlikele ideedele. Loodi uusi enamlikke organisatsioone ning samuti kasvas vasakpoolsete mõju mitmetes töölisühingutes, kultuurhariduslikes ringides, spordiseltsides, ametiühingutes ja naisorganisatsioonides.²¹⁴ Kommunistlik tegevus kulmineerus 1. detsembri riigipöörde katsega, mil umbes 300 relvastatud võitlussalklast ründas erinevaid valitsusasutusi, sidekeskusi ja sõjaväeosi.²¹⁵ Pajur on mässukatsele järgnenud hoiakuid kirjeldades leidnud, et see muutis rahva suhtumist oma riigi suhtes heatahtlikumaks ning soosis konstruktiivset kriitikat.²¹⁶ Samas võib uskuda, et mingile osale mõjus mässukatse vastupidiselt, tekitas hirmu ja süvendas kahtlust Eesti Vabariigi võimekuses naaberriigile vastu seista. Sellistele kodanikele võis väljarändamine näida hea lahendusena stabiilsema elukeskkonna leidmiseks. Hästi sobiksid selle kirjelduse alla Venemaalt opteerunud eestlased, kelle motiiviks oli lisaks kodumaale tagasipöördumisele Venemaast eemale saada. Võib oletada, et mässukatse kinnitas neile, et Venemaa ei kavatse rahulepingu tingimustest kinni hoida ning leppida kestva Eesti omariiklusega.

Käsitledes sihtriikidest tulenevaid tegureid, püütakse teha teatavaid üldistusi, mille alla mahuvad erineval ajal ja eri sihtmaadesse suunduvad väljarändevood: emigratsioon Nõukogude Venemaale, Brasiiliasse, Ameerika Ühendriikidesse, Austraaliasse, Kanadasse ja erinevatesse Euroopa riikidesse. Sihtriigi spetsiifilisi tegureid on täpsemalt kirjeldatud väljarände peatükis. Kokkuvõtlikult võib välja tuua rühma majanduslikke tõmbetegureid: Eestist kõrgem elatustase, laiem tööturg ja parem võimalus maad saada.²¹⁷ Samas nagu on kirjeldatud eelpool, mõjusid majanduslikud tegurid 1930. aastate alguses sihtkohamaa seisukohast tõuketeguritena ja tõid kaasa eestlaste kodumaale tagasipöördumise.

5.2 Rände takistused

Rände takistused võib jagada kahte suuremasse kategooriasse: distants, mis kätkeb endas nii geograafilist kui ka kultuurilist aspekti ja rännet mõjutav seadusandlus. Tegelikult ei saa neisse suhtuda ainult takistustena, sest mitmel mõjutajal on läbi Eesti Vabariigi rändeloo olnud nii tõrjuv kui ka tõmbav iseloom. Geograafilise kauguse puhul on hästi mõistetav,

---

²¹⁴ Pajur, A, *Eesti ajalugu VI*, lk 73

²¹⁵ *Ibid.*, lk 75

²¹⁶ *Ibid.*

²¹⁷ Näiteks võis väljarännet Eestist põhjustada NEP-i rakendamine, mis tegelikult veidi hiljem peatas sisserändevoogu Nõukogude Liitu, kuna valitsev olukord ei vastanud ümberasujate ootustele. Samamoodi meelitas eestlasi Brasiiliasse lootus maa omandamise läbi majanduslikku olukorda parandada, kuna aga „reisiagentide” levitatud kirjeldused ei vastanud tõeale, sooviti tihtipeale edasi rännata või Eestisse tagasi minna, vt. Kulu, H, *Eestlaste tagasiränne*, lk 109; *Eesti asumikkude viletsused Brasiilias – Välis-Eesti Almanak nr 8, 1931*, lk 15

kuidas suur kaugus pigem pärsib väljarännet. Pikem vahemaa tähendab suuremat kulu reisile ja samas pole ebaõnnestumise korral kodumaale pöördumine enam nõnda lihtne. Seega on geograafiline distants üle ookeani väljarände puhul takistav tegur, samal ajal kui Nõukogude Venemaale või Soome asumisel on see vastupidi soodustava mõjuga. Samas ei olnud kaugus oluline Brasiiliasse asumisel, kuna sõit oli tasuta.²¹⁸

Geograafilise kauguse kõrval mängib rolli ka kultuuriline kaugus. Esmalt võib arutleda selle üle, et sihtriiki rändamiseks on vaja selle olemasolust ja mingil määral ka kultuurist teadlik olla. Rännet mõjutava teadlikkuse tõstmisega võivad tegeleda spetsiaalsed „reisiagendid”²¹⁹ või sihtriigis asuv eestlaste diasporaa. Kaasmaalaste kohalolek muudab rände protsessi ja kohanemise lihtsamaks: see mõjub kui puhver majanduslike ja kultuuriliste probleemide eest, andes aega õppida kohalikku keelt või leida sobiv töökoht. Väliseesti kogukondade olemasolu alusel võiks seletada, miks väljaränne Eestis oli ulatuslikum üle ookeani maadesse. Sinna olid eestlased koos teise euroopa rahvastega rännanud juba 19. sajandi keskel või lõpus ja seega oli juba esimese suurema väljarändevooga sihtkohamaadesse tekkinud väiksed eestlaste kogukonnad.²²⁰ Samal ajal kui Euroopa riikides paiknevad eestlased, ei koondunud nii arvukalt ja tihti peale seguneid enamusrahvuse hulka.²²¹

Rände puhul on määrava tähtsusega nii sihtriigi kui ka mõnel juhul lähteriigi seadusandlus. Lähteriigi näitena võib tuua 1926. aastal Eestis kehtestatud Brasiiliasse sõidu keelu, mis küll takistas mõnel määral sinna suundumist, aga samas kutsus esile valede andmete esitamist.²²² Olulisemat rolli mängivad sihtriikide immigratsioonipoliitikad, mille alusel võib käesolevas töös vaadeldud sihtriigid jagada eestlaste sisserännet soosivateks (Brasiilia, Austraalia) ja pärssivateks (Ameerika Ühendriigid, Kanada ja Skandinaavia riigid) maadeks. Brasiilia sisserändepoliitika, mille meetmeteks võib pidada reisiagendi tööd, tasuta sõitu ja töökoha garanteerimist kohalejõudnutele, eesmärgiks oli kutsuda sinna nii palju idaeurooplasi kui võimalik. Austraaliasse asumisel olid võrreldes ümbritsevate Aasia riikide elanikega eelisõigused kõigil eurooplastel. Ameerika Ühendriigid takistasid ja kontrollisid sisserännet igale rahvusele kinnitatud kvootide alusel. Kanada hakkas tugevalt immigrante tõrjuma 1930. aastate majanduskriisi ajal ja Soome ning Rootsi poliitiline tõrjuvus eesti immigrantide suhtes

²¹⁸ *Weel 60 inimest Brasiiliasse* – Päevaleht 09.10.1925

²¹⁹ Näiteks Gutmann, kes propageeris Brasiiliasse asumist või Lukats, kes kõneles Austraalia kasuks, vt ptk 3.2 ja 3.4

²²⁰ Kogukonnad olid enne Eesti iseseisvumist olemas Venemaal (kõige suurem), Brasiilias, Ameerika Ühendriikides ja Austraalias, vt ptk 3

²²¹ Näiteks Soomes ja Rootsis abiellusid paljud eesti naised kohalikega ja nende lapsi ei kasvatatud üles eestlastena, vt ptk 3.6

²²² *Franko-Polonia ukse taga* – Postimees, 06.02.1926, lk 2

väljendus selles, et neile ei antud sihtkohamaa kodakondsust. Sellega võib põhjendada eestlaste assimileerumist, mis andis kodakondsuse ja sellega kaasneva kindluse.

Eraldi võib veel välja tuua 1920. aastatel Eestis ja 1930. aastate majanduskriisi ajal peamistest sihtriikides ilmnunud diskrimineerimise. Välismaalasi ei peetud kohalikega võrdseteks ja kitsastes tingimustes olid immigrandid need, kellelt võeti ära tööload või saadeti sootuks riigist välja. Ka Eesti jättis seadusandluses võimaluse mingil põhjusel mitesobivad välismaalased riigist välja saata.²²³ Eestlaste tõrjumine takistas väljarännet nendesse riikidesse ja soodustas kodumaale tagasipöördumist.

5.3 Isiklikud ajendid

Nagu erinevad teooriad ja praktika on tõestanud, et suurema rändepotentsiaaliga on noorte tööealiste meeste rühm ehk aktiivsem osa ühiskonnast. Võib oletada, et see kontingent on piisava riskivalmidusega ja vaba perekondlikest kohustustest. Samas on üheks arvestatavaks individuaalseks rändemotivatsiooniks perekonna ühendamise. Tundmatusse keskkonda suundudes on ratsionaalne käitumine taoline, kui esialgu suundub tundmatule maale ainult perekonnapea, kes kutsub oma perekonna järgi hiljem. Sisuliselt on see lähedane eesti kogukonna mõjule – rändajatel on sihtriigis olemas sotsiaalsed sidemed. Ühe perekonnaliikme ees minemine võis osutada väga kasulikuks ka juhul, kui kohale sõideti reaalsusele mittevastavate ootustega. Taaskord võib näiteks tuua Brasiiliat ülistava reklaamitööd, kus kohapeal avastati, et olukord pole päriselt nagu lubatud. Küll aga suunduti Brasiiliasse perekondadega, nii et pettumise puhul pidid nad kõik kas edasi reisima või tagasi Eestisse pöörduma.

Sama kategooria alla võiks paigutada ka 1920. aastate alguse väljarände Nõukogude Venemaale, mil inimesed tundsid kommunismi kui ideoloogiat, mitte reaalselt režiimi. Samamoodi võib ideoloogiliste põhjuste alla paigutada optantide ja vähesel määral väliseestlaste tagasipöördumise, kus üheks ümberasumise motivatsiooniks võib pidada igatsust Eesti kui isamaa järel. Lisaks maareformiga jagatavatele maadele, ootasid Venemaal kodusõda ja sõjakommunismi kogenud eestlaskond esmakordset kohtumist oma kodumaaga. Küll aga on analüüs näidanud, et rahvusromantika ja omaksvõtmise asemel kogesid paljud optandid Eestis samuti tõrjutust, mis omakorda andis põhjuse edasiseks väljarändeks.

---

²²³ Rohtmets, H, *Suletud ukсед*, lk 64

6. Kokkuvõte

Eesti rände ajaloos on enne ja pärast aastaid 1920-1940 aset leidnud ulatuslikumaid liikumisi. Esimese suurema väljarändevoole vältel, mis sai alguse 19. sajandi keskpaigas ja kestis I maailmasõjani, lahkus Eesti aladelt hinnanguliselt 215 000 inimest.²²⁴ Kuigi tolleaegset rahvaarvu pole täpselt teada, võib kaudselt oletada, et väljarändajad moodustasid ligi neljandiku kõigist eestlastest. Seda protsessi saab iseloomustada Zelinsky ränderevolutsiooni teooria valguses, kuna just sellesse aega paigutub eestlaste demograafilise ülemineku faas, mille vältel on väljaränne intensiivsem. Teine palju kajastust leidnud liikumine oli põhjustatud II maailmasõjast. Sisuliselt sai see alguse 1939. aasta *Umsiedlungiga*, mil lisaks saksa päritolu inimestele lahkus hulgaliselt eestlasi, ja kulmineerus 1944. aasta suure põgenemisega. Teisest maailmasõjast tingituna lahkus Eestist 70 000- 90 000 inimest, mis moodustas kogu elanikkonnast umbes 10%.²²⁵ Kuigi lahkunute osakaal oli teisel väljarändevoolel väiksem, tuleb silmas pidada, et vaadeldavad perioodid on väga erineva pikkusega. Aastatel 1920-1940 lahkus Eestist ligikaudu 30 000 inimest, mis moodustas üle miljonilisest eesti rahvastikust umbes 3%. Seega saab ka arvuliselt näidata, et omariikluse aegne välisränne jäi oma intensiivsusele alla eelnevale ja järgnevale perioodile. Võrreldes eestlaste rännet näiteks rootslastega, kes sarnanesid oma rahvastikuarengu poolest, võib nende kahe riigi väljarände ulatust lugeda põhimõtteliselt võrdseks. Rootsist rändas keskmiselt aastas välja 7 800 inimest aastas, mis moodustas üle 6-miljonilisest kogurahvastikust veidi alla 3%.²²⁶

Uurimuse esimeseks ülesandeks oli välja selgitada, kuidas Eesti Vabariigis rändealast statistikat koguti. Selles töös oli keskne roll omariikluse alguses loodud Riigi Statistika Keskbürool, mida juhtis Albert Pullerist. Mõistagi ei olnud ränne ainuke ja kõige olulisem teemavaldkond, millega Keskbüroos tegeleti. Kuigi pidevalt avaldati soovi ning anti lubadusi rändealaste andmete kogumise meetodi täiustamiseks, jäid suuremad eesmärgid saavutamata. Statistika Keskbüroo tegi koostööd rahvusvaheliste organisatsioonidega ja võttis osa Balti riikide statistika konverentsidest, kus kinnitati muuhulgas eesmärgid sisse- ja väljarände registreerimise täiustamiseks.

---

²²⁴ Ainsaar, *Eesti rahvastik*, lk 34

²²⁵ Kumer-Haukanõmm *Eestlaste Teisest maailmasõjast tingitud põgenemine läände* – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud. Tartu, 2006, lk 35

²²⁶ Autori arvutused, vt. Mitchell, B. R., *International Historical Statistics. Europe 1750-2005*, New York, 2007, lk 7/138

Püüdlustele vaatamata ei suudetud sisserännet üldse kajastada. Erandiks on 1920.-1923. aastatel toimunud opteerimisprotsess, millele keskenduti põhjalikult. Väljarände arvukuse ja koostise analüüsimiseks toetus Statistika Keskbüroo piiriületamiste registrile. Selle alusel jälgiti, kui palju inimesi liigub Eesti piiridest sisse ja välja. Küll aga ei väljenda piiriületamised rännet otseselt. Välisrände ulatusest adekvaatsema pildi saamiseks tuli piiripunktidest saadud andmeid võrrelda teiste kättesaadavate allikatega. Kuna see tähendas suurt lisatööd ja rände kajastamise kõrval tuli asutusel täita mitmeid teisi ülesandeid, ei ole Statistika Keskbüroo andmed täielikult usaldusväärsed. Piiriületamiste nimekirja tuli võrrelda välispassi taotlejate infolehega, mida hakati tegema 1926. aastast. Varem oli see tehniliselt võimatu, kuna passitaotlejatelt ei nõutud vajalikku informatsiooni. Andmete usaldusväärsuse küsimus tõstatub ka siinkohal. Välispassi taotledes pidid väljarändajad sihtriigi ja reisi otstarbe ise kirja panema ja selle üle puudus kontroll. See tähendab, et paljud väljarändajad võisid ametlikul ankeedil väita üht, aga tegelikkuses suunduda mujale. Lisaks välispassile oli võimalik minna välismaale sisepassi ja reisikaardiga, neist esimesega Lätti ja viimasega Soome. Nimetatud reisidokumendid olid mõeldud vaid lühiajaliseks pendelrändeks. Seega pole need välisrände mõõtmisel olulise tähtsusega.

Lisaks välispassi taotlemisele kasutati kodakondsuse vahetamise andmeid, mis võimaldasid kaudselt märgata välisrände suunitlust. Kodakondsusest loobumine kajastas väljarännet ja eesti kodanikuks astumine sisserännet. Selle allika kasutamisel kerkib esile mitmeid probleeme: Eesti kodanikuks astusid valdavalt kodakondsusetud, kes olid siin viibinud juba pikemat aega, seega ei väljenda see sisserännet. Kuigi topeltkodakondsus oli seaduslikult keelustatud, võisid välismaal elavad eestlased omada kas endale või Eesti võimuorganitele teadmata omada kaht kodakondsust. Seega ei saa väljarände mõõtmisel usaldusväärselt toetuda kodakondsusest lahkunute statistikale.

Mingil määral võib välisrände iseloomustamiseks toetuda rahvaloenduste tulemustele. Rahvaloenduses viitavad välisrändele rahva arvu üldine muutus, respondendi rahvus ja elukoht. Seega saab jälgida vähemusrahvuste kasvu või kahanemist ja Eestis elatud aega. Rahvaloendusi toimus vaadeldaval perioodil kolm: 1922. ja 1934. aasta rahvaloendused ja 1941. aastal Saksa okupatsioonivõimude poolt korraldatud kõikne rahvastiku registreerimine. Seega olid loendustevahelised perioodid küllaltki pikad: teine järgnes 12 ja kolmas 7 aastat pärast eelmist. Kuna omariikluse aegne välisränne ei olud väga intensiivne, on keeruline nii pikkade perioodide üleselt välja- või sisserännet loenduse andmetes kajastada.

Kõikidel nimetatud allikatel oli välisrände mõõtmiseks oma puudused, mille ületamiseks puudusid Statistika Keskbürool vahendid. Täpsema pildi saamiseks on oluline Eesti andmeid võrrelda sihtriikides kogutud statistikaga. Kahjuks pole ka need täielikud: esiteks oli eestlasi võrreldes teiste immigrantrühmadega oluliselt vähem ja teiseks kajastusid nad erinevates rahvaloendustes esmakordselt alles 1930. aastal. Kuna sellele eelnevad andmed puuduvad, on keeruline hinnata, kui palju eestlasi antud sihtkohta 10 aasta jooksul lisandus. Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et nii Eesti kui ka välismaise statistika puhul on tegemist hinnangutega, mis tähendab, et nende reaalne arv erinevates riikides on teadmata.

Omariikluse välisrände koguarvuks on antud töös saadud ligi 75 000 inimest (kellest 45 000 olid opteerunud, 15 000 *Umsiedlungi* raames lahkunud ning ülejäänud 15 000 moodustasid kogu vaadeldava perioodi vältel erinevatesse sihtriikidesse lahkunud), kellest umbes 40% lahkusid Eestist mitmetesse sihtriikidesse. Sisserändest moodustasid valdava osa 1920. aastate alguses Nõukogude Venemaalt opteerunud isikud. Väljarände puhul on käesolevas töös vaadeldud kaheksat sihtkohta: Nõukogude Venemaa, Brasiilia, Ameerika Ühendriigid, Austraalia, Kanada, Soome, Rootsi ja Saksamaa. Kuigi tavapärasest rändest moodustab Saksamaale suundumine väga väikse osa, tõstab selle kui populaarsema sihtriigi esile 1939.-1940. aasta baltisakslaste lahkumine. 1940. aastal on Saksamaale lahkunute koguarv 14 368, mille hulgas on hinnanguliselt 4 000 eestlast.

Jättes Saksamaa kõrvale domineerib populaarseima sihtriigina Nõukogude Venemaa, millele järgnevad üpris sarnase ulatusega Ameerika Ühendriigid ning Brasiilia. Ligikaudu poole vähem jõudis Eestist inimesi Austraaliasse, Rootsi ja Kanadasse. Kaasaegne eestlaste väljarände populaarseim sihtkohamaa Soome oli 1920.-1940. aastal nimetatutest kõige väiksema osakaaluga. Seega mindi Eestist kõige rohkem naaberriiki, kus elas juba väga suur eesti kogukond. Eestlaste väljarände kõrval võis mingil määral olla tegemist ka venelaste tagasipöördumisega. Teiseks tõmberriigiks eestlastele olid Ameerika Ühendriigid, mis oli juba 19. sajandi lõpust tuntud kui võimaluste maa. Samamoodi reklaamiti Eesti elanikele Brasiiliat, kelle ametlik immigratsioonipoliitika oli idaeurooplastest põllutöölise meelitamisele üles ehitatud. Selle tarbeks palgati reisiagent Gutmann, kes antud võimalusi tutvustas. 1925. aasta väljarände äkilise hüppe taga ongi Brasiiliasse suundunud väljarändajad, kes sõitsid kohale tasuta ja keda ootas kohale jõudes töö kohviistanduses. Kuigi istandusse tööle minemine ei olnud väljarändajate eesmärk, andis see lahkumisel teatud turvatunde.

Austraaliasse sattusid eestlased selle riigi soodsa immigratsioonipoliitika ja teataval määral ka väliseestlase Lukatsi reklaamitöö tulemusel. Väljaränne Rootsi kasvas 1930. aastate teisel poolel ja kaudselt võib seda pidada 1942. aasta rannarootslaste organiseeritud lahkumise eelmänguks. Lisaks suurendas eestlaste tungi lähiriikidesse varasemate populaarsete sihtriikide karmid immigratsioonipiirangud ja välismaalaste tõrjumine. Soome käisid eestlased tihti, seda aga lühiajaliselt reisikaarti kasutades. Kuigi kõige kauem võis naaberriigis viibida 3 kuud, võib 1920. aastate lõpu piiriületamise statistikas märgata, et järjest suurem hulk Soome sõitnud eestlasest ei tulnud enam tagasi. Valdav osa Soomes elavatest eestlastest püüdis uude kogukonda assimileeruda ja sidemed Eestiga olid nõrgad.

Vaadates väljarännet aastate kaupa, lahkus suurim hulk eestlasi 1925. aastal, pärast seda langes väljarändajate arv esialgu mõõdukalt, kuni 1929. aastani püsis nende arv üle 1000. 1930. aastatel väljaränne peaaegu kadus, püsis 200 inimese ringis. Mõningast tõusu on märgata alates 1935. aastast, mis lõppeb *Umsiedlungi* põhjustatud 1940. aasta hüppelise tõusuga.

Sisserände puhul on põhjalikult dokumenteeritud 1920. aastate esimesel poolel kestnud opteerimine. See andis Nõukogude Venemaal elavatele eestlastele võimaluse omandada eesti kodakondsus ja pöörduda tagasi kodumaale. Kokku avaldas soovi 110 000 inimest, kellest alla poole jõudsid Eestisse kohale. Opteerimisprotsessi ametliku lõpuni 1922. aastani olid Eesti välispiirid suletud. Opteerimine sai alguse juba vahetult pärast iseseisva riigi väljakuulutamist ja kõige rohkem saabus inimesi 1921. aastal. Viimased optandid jõudsid Eestisse 1923. aasta esimesel poolel. Kohale jõudsid vaid alla poole sooviavaldajad, kuna esile kerkisid mitmed takistused. Esiteks oli suureks probleemiks transport, lisaks sellele piiras eestlaste tagasipöördumist kohalik võim. Neil oli võimalus otsustada iga üksiku indiviidi puhul, kas neil lastakse lahkuda. Samuti oli levinud komme, et tagasipöördujate kaasa võetud vara konfiskeeriti piiripunktis. Seega oli opteerimisprotsess riskantne ja taotlejatel tuli tõsiselt kaaluda, kas see on väärt oma kinnisvarast ja elatusest lahkumist. See küsimus oli eriti oluline Eestisse saabunud põllutöölise puhul, kes lootsid Eestis maareformi käigus oma talumaa omandada.

Uurimuse käigus selgus, et mitmes sihtriigis moodustasid suure osa väljarändajatest Eestisse opteerunud põllutöölised. Seda on välja toodud Brasiilia eestlastega intervjuusid läbi viinud Jürisson ning Austraalia eestlaste kogukonda uurinud väliseestlane Lindsaar. Lootuses põgeneda Venemaal kogetud represseerimise eest ja kohaneda vastloodud Eesti ühiskonda,

pidid optandid pettuma. Isegi kui varem saabunud optantidele oli alles vaba maad, puudusid neil vahendid selle soetamiseks. Nad pidid suure osa oma varandusest Venemaale maha jätma ning see, mis suudeti kaasa võtta, varastati neil suure tõenäosusega piiril. Tuleb tähelepanu juhtida ka sellele, et Eestit valitses 1920. aastate algul nii poliitiline kui ka majanduslik segadus. See tähendab, et saabunud põllutöölistel oli valitsevas olukorras keeruline leida muud teenistust. Poliitilises plaanis võis opteerunutele otsustavalt mõjuda 1924. aasta kommunistide mässukatse. Kuigi see jäi vaid katseks ja rahutused suruti maha, võisid Venemaalt pagened optandid saada kinnitust hirmule, et Venemaa ei kavatse hoida kinni rahulepingu tingimustest ja ohustab Eesti omariiklust. Lisaks ei pruukinud optantidel olla Eestis hulgaliselt lähisugulasi, kes neid aidata saaks ega ka kinnisvara, mis neid siin kinni hoiaks. Seetõttu on usutav, et just optandid olid suurima rändepotentsiaaliga rühm Eestis. Võib oletada, et nemad moodustasid määrava osa 1920. aastate väljarändest.

Mõeldes sellele hüpoteesile teoreetilises raamistikus sobitub see nii Lee tõmbe- ja tõukejõudude kui ka Zelinsky ränderevolutsiooni lähenemisega. Zelinsky teooria aluseks on küll demograafilisest üleminekust põhjustatud hüppeline rahvaarvu kasv, aga põhimõtteliselt võiks seda kohandada ka opteerimisprotsessi läbi suurenenud Eesti elanikkonnale. Mõne aasta jooksul saabunud ligi 45 000 optandi puhul ei olnud võimalik väljaränne maalt linna tasandil ja seega liiguti etnilistest piiridest väljapoole. Samuti on see kooskõlas 1930. aastate tunduvalt kahanenud väljarändega – suur hulk Eesti ühiskonda lisandunud optante olid jõudnud siit lahkuda. Siiski tuleb mainida, et väljarände vähenemisel oli mitmeid teisi põhjuseid ja ei saa oletada, et see oli tingitud ainult opteerunute rändepotentsiaali kustumisest.

Nagu eelpool mainitud, ei registreeritud Eestis sisserännet. Siiski võib selle kohta informatsiooni otsida piiriületamistest. Eestisse sisse- ja väljasõitnute statistikast nähtub, et sisseränne oli 1920. aastatel (välja arvatud opteerimine) põhimõtteliselt olematu. Ka 1930. aastatel võib kodakondsuse alusel märgata vaid poolakate sisserännet ja mõningast eestlaste tagasipöördumist. Poolakad saabusid Eestisse 1937.-1939. aastal. Valdav enamus neist tuli siia lühiajaliselt põllutööliseks: saabuti varakevadel ja sügisel mindi tagasi Poola. Poola põllutöölised ja väiksemal määral kaevanusetöölised olid Eestisse kutsutud Põllutöökoja poolt, mis kogus soovitud tööliste arvu kokku erinevate haldusüksuste konventidelt. Kuigi valdav osa poolakatest jäi Eestisse ainult kiiremaks põllutööde hooajaks, oli nende hulgas ka töölisi, kes jäid siia kauemaks. Arvuliselt oli püsivalt kohale jäänuid alla tuhande. Nad hakkasid õppima eesti keelt ja püüdsid maakohtades eestlastega assimileeruda. Eestlaste tagasirännet on keeruline arvuliselt hinnata. Piiriületamistest tõusevad esile 1930. aastate

algus, mil välispassiga sissesõitnud eestlaste ülekaal väljasõitnute üle oli 1004 inimest. Tagasirännet on käsitletud eesti ajakirjanduses, kus põhjustena on välja toodud üleilmset majanduskriisi ja sellest tingitud immigratsioonipiiranguid.

Välisrände põhjendamisel on käesolevas töös toetunud Lee lähenemisele ja seetõttu on neid kategoriseeritud lähte- ja sihtkohamaa teguriteks, reisi takistusteks ning isiklikeks ajenditeks. Väljarännet Eestist mõjutasid maareform, majanduskriisid, kommunistide mässukatse, sihtriikide kõrgem majanduslik areng ja vaba maa olemasolu välismaal. Sisserännet kutsus esile omariikluse väljakuulutamise, lootus maareformi raames talumaa soetada, madalam elukallidus, 1930. aastate üleilmne majanduskriis ja tööjõupuudus 1930. aastate lõpus. Rändel ettetulevate takistustena võib välja tuua geograafilise kauguse, sihtriigi immigratsioonipoliitika, raskused sihtkohamaa kodakondsuse omandamisel, välismaalaste diskrimineerimise, reisiagentide tegevuse ja Eesti diasporaa olemasolu. Indiviidi tasandil mängivad rolli perekonna taasühendamine, valed ootused sihtkohamaa suhtes, seiklushimu ja Eestisse sisserände puhul kodumaa igatsus.

7. Summary

International Migration of Estonia in 1920-1940

The first large-scale emigration flow from Estonia started in the middle of the 19. Century and lasted until the I world war. During this widely researched period 25% of the Estonian population left the territory of Estonia. The second emigration flow was driven by the II world war and Soviet occupation. During that time more than 10% of Estonian population fled to western countries. Those two periods are recognized as remarkable emigration flows and thus most of the attention have been given to the migration before and after the world wars. The aim of this thesis is to give an overview of international migration of newly formed Estonian Republic during the time period between the world wars 1920-1940. Though the migration intensity was lower in the years of 1920-1940, it is still important to examine why and where did the 3% of the population migrated.

Another important question about the migration is the statistical data or the lack of it. Estonia started to gather statistics in the early 1920s with the founding of the National Central Bureau of Statistics (Riigi Statistika Keskbüroo) in 1922. The first part of the thesis focuses on the issue of migration statistics. The objective is to find out how migration statistics were collected, which sources were used and what are the advantages and disadvantages of those sources.

There are many problems with the migration statistics and it raises the doubt about it's quality. Estonian migration statistics were based on the border crossing registers, which didn't reflect the actual extent of international migration. To find out how many people really moved abroad the Statistics Bureau had to combine the border crossing registers with different sources: international passport application letters, changing the citizenship and census of population. Due to the lack of funding and labor resource migration statistics were often left uncompleted. This means that the Statistics Bureau did not have the time to do the necessary multi-level analysis to get the most accurate migration statistics. Nevertheless the quality of emigration statistics rose over time. A significant amendment was made in 1926 when the Interior Ministry started to order the international passport application letters in two copies one of which was sent directly to the Statistics Bureau. To test the data gathered by the Statistics Bureau it will be compared with the data from different destination countries. Although Estonians were first mentioned in foreign censuses starting from the 1930s, it still gives an important addition to examining the international movements of Estonians.

Regarding the immigration statistics the situation was even worse. Estonia could not gather any data about the inflow of people. The one exception is the process of native Estonians returning from Russia to take Estonian citizenship. In Tartu Peace Treaty Estonia and Russian SFSR agreed upon letting the native Estonians and Russians who lived abroad to have the chance to repatriate. Altogether the committees received 110 000 applications during 1920 until 1923 from people who wanted to gain Estonian citizenship, but less than half of them made it back to Estonia. There were many obstacles in the way of repatriating. Firstly there was a problem with the transport, there were too few train connections between the two neighbors and people just could not get the tickets. Additionally the returning to Estonia was constantly interrupted by the local authorities. Therefore the decision to leave all the belongings and real estate behind to move back to Estonia was a difficult one to make. Some Estonians returned in the beginning of 1930s because of the Great Depression as they lost their work permits or were sent out from the destination countries. During the late 1930s there was a immigration flow to Estonia from Poland. Although most of them came to work in agriculture only in the summer, about 1000 polish agricultural workers stayed and assimilated.

In 1920-1940 nearly 75 000 persons migrated to or from Estonia. The biggest migration flow took place in the first years of 1920s when approximately 45 000 Estonians repatriated from Russia. Focusing on the emigration 8 different destination countries are examined in this thesis: Russian SFSR, Brazil, United States of America, Australia, Canada, Finland, Sweden and Germany. Germany is the most popular destination because of the organized departure of Baltic Germans i.e. *Umsiedlung* in 1939. Besides Germany most of the migrants went to Russian SFSR, USA and Brazil. Approximately half of the amount went to Australia, Sweden, Canada and Finland. The emigration peak was in the year 1939, when more than 14 000 people among 4 000 Estonians left with the organized *Umsiedlung*. Before that in 1925 nearly 2 500 Estonians migrated, most of them went to Brazil. The emigration was very low during the 1930s when the annual emigration remained around 200 persons.

The research revealed that in many destination countries the migrants who left Estonia were the ones who came here in the beginning of 1920s from Russia. In the hopes of fleeing Russian repression and settling down in Estonia many of them had to be disappointed. First of all the land reform was not extensive enough so that everyone who wanted to own land could have it. Even if there was free land for the repatriants they did not have the means to obtain the farmland. They had to leave most of their possessions back in Russia and what they could

bring with was most likely stolen by the Russian officials on the border. To make matters worse for the repatriants Estonia as a newly formed country was stuck in a difficult economical and political situation in the beginning of 1920s. In an economical perspective it was very hard for the newcomers to earn their livelihood. In addition the 1924 Communist Rebellion Attempt may have raised doubts about Estonia's ability to maintain its independence. It is likely as well that the ones who just returned from Russia did not have many relatives who could help them, neither any real estate to keep them in Estonia. For those reasons it is believable that the repatriants were the group with the largest migration potential.

The thesis is theoretically based on the mobility transition hypothesis of Wilbur Zelinsky and Everett Lee's theory of migration. Zelinsky claims that emigration is linked with the demographic transition, which brings on an explosive growth of the population, which then induces an intense emigration flow. It is possible to describe the hypothesis that the newcomers were the biggest migrant group on Zelinsky's principle that the sudden growth of population causes emigration. Lee's migration theory is based on the concept of the pull and push factors of migration. He divided them into three factor groups: 1. factors associated with the area of origin/ destination 2. intervening obstacles 3. personal factors. Emigration from Estonia was influenced by the land reform, economical crisis, the communist rebellion attempt and the higher economical development and the possibility to gain farmland in the destination countries. Immigration to Estonia was affected by the formation of Estonian Republic, hope to obtain land during the land reform, Great Depression and the labor scarcity in the end of 1930s. Intervening obstacles were geographical distance, the immigration policies, obstacles in receiving the citizenship, discrimination, the work of the „travel agents“ and the presence of Estonian Diaspora. On the personal level migration is influenced by false hopes about the destination land, the wish to reunite the family, adventurousness and for the repatriants homesickness or nostalgia.

8. Kasutatud kirjandus

Ainsaar, M. (1997) *Eesti rahvastik Taani hindamisraamatust tänapäevani*, Tartu

Andrae, C. G. (2005) *Rootsi ja suur põgenemine Eestist 1943-1944*, Tallinn

Ant, J. (1990) *Eesti 1920. Iseseisvuse esimene rahuaasta*, Tallinn

Castles, S., Miller, M. (1993) *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, London

Eestlased ja eesti keel välismaal (2010) koost. ja toim. Praakli, K, Viikberg, J, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn

Eestlaste põgenemine Läände Teise maailmasõja ajal, (2009) toim. Hallik, T, Kukk, K, Laidla, J, Tartu

Jänes-Kapp, K., Katus, K., Puur, A., Põldma, A. (2005) *Demograafiast ja rahvastikuarengu seaduspärasustest*, Tallinn

Jürgenson, A. (2010) Eestlased ja eesti keel Argentinas. - Eestlased ja eesti keel välismaal, toim. Praakli, K., Viikberg, J. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn lk 239–263

Kaber, Helmi (1956) Brasiilia eestlased. – Eesti Kroonika 1957. Toim. Juhan Kokla. EMP.

Kallaste, E., Philips, K. (2003) *Tööjõu vaba liikumine – probleem või võimalus Eestile?* – Riigikogu Toimetised, nr 7, 2003

Kangeris, K. (1988) *Die baltischen Völker und die deutschen Pläne für die Räumung des Baltikums 1944* – Baltisches Jahrbuch, Jahrgang 5, Bonn: Baltischer Christlicher Studentbund, lk 177-197

Koop, A. (1996) *NSV Liidu ja kodanliku Eesti suhted aastail 1920-1928*, Tallinn

Kulu, H. (1997) *Eestlaste tagasiränne 1940-1989. Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel*, Tartu

Kulu, H. (1997) *Väliseestlased – Eestlane olla...* Eesti keele ja kultuuri perspektiivid, toim.

Kulu, H., Metsis, K., Tammaru, T., Tartu, lk 11-19

- Kumer-Haukanõmm, K. (2006) *Eestlaste Teisest maailmasõjast tingitud põgenemine läände* – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik, Tartu
- Kumer-Haukanõmm, K. (2011) *Teise maailmasõja aegne eestlaste sundmigratsioon läände* – Acta Historica Tallinnensia, nr 17, lk 95–109
- Kõiva, M. (2007) *Austraaliaeestlased: migratsioon, kohesioon ja ruumimudelid* – Paar sammukest XXIII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat, Tartu, 2007, lk 33-70
- Laamann, O. (1975) *Eestlased Kanadas. Ajalooline koguteos*, Toronto
- Lee, E. S. (1966) *A Theory of Migration – Demography*, vol 3, nr 1, lk 47-57
- Lindsaar, P. (1961) *Eestlased Austraalias ja Uus-Meremaal. Statistiline ja kronoloogiline ülevaade*, Sydney
- Loeber, D. A. (1972) *Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939-1944. Dokumentation*. Neumünster
- Maamägi, V. (1980) *Uut elu ehitamas. Eesti vähemusrahvus NSV Liidus (1917-1940)*, Tallinn
- Medijainen, E. (1997) *Saadiku saatus: välisministeerium ja saatkonnad 1918-1940*, Tallinn
- Medijainen, E. (2005) *Optieren für Estland – eine freiwillige oder eine erzwungene Migration 1920-1923?./ Mertelsmann, O. (Hrsg.). Estland und Russland. Aspekte der Beziehungen beider Länder*. Hamburg
- Mitchell, B. R. (2007) *International Historical Statistics. Europe 1750-2005*, New York
- Miyagawa, S. (1997) *American Immigration and Refugee Law – Diversified Migration Patterns of North America: Their Challenges and Opportunities*, Osaka
- Nottbeck, A. (1970) *Menschen und Zahlen in der Umsiedlung* – Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1971, nr 18, lk 63-68
- Nottbeck, E. (1971) *Organisation und Verlauf der Umsiedlung der Deutschen aus Estland* – Baltische Hefte, nr 17, lk 177-205
- Pajur, A., Tannberg, T., Vahtrre, L. et al (2005) *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, Tartu

- Raag, R. (1999) *Eestlane väljaspool Eestit*, Tartu
- Ravenstein, E. G. (1889) *The Laws of Migration* – Journal of the Royal Statistical Society, LII, nr S-483, lk 241-301
- Reinans, A. (2006) *Eesti põgenikud Rootsi statistikas* – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik, Tartu
- Rohtments, H. (2012) *The Significance of Ethnicity in the Estonian Return Migration Policy of the Early 1920s* – Nationalities Papers, vol 40, nr 6, lk 895-908
- Rohtmets, H (2013) *Suletud ukсед: Eesti Vabariigi sisserändepoliitika 1920. aastatel* – Ajalooline Ajakiri, nr 1, lk 55-78
- Rohtmets, H. (2011) *The Repatriation of Estonians from Soviet Russia in 1920-1923: a test of Estonian citizenship and immigration* – Journal of Baltic Studies, nr 42, , lk 169-187
- Rohtmets, H. (2012) *Talendid koju 1920-1923: Tagasi tuli tuhandeid* – Horisont, nr 3, lk 10-14
- Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud. 22. Oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik* (2006) toim. Kumer-Haukanõmm, K, Rosenberg, T, Tammaru, T, Tartu
- Zelinsky, W. (1971) *The Hypothesis of the Mobility Transition* – Geographical Review, vol 61, nr 2, 1971, lk 219-249
- Tammaru, T., Kumer-Haukanõmm, K., Anniste, K. (2010) *Eesti diasporaa kujunemise kolm lainet* – Eestlased ja eesti keel välismaal, toim. Praakli, K, Viikberg, J, Tallinn
- Taube, A. (1996) Thomosn, E, *Baltisakslased Eestis ja Lätis. Baltisaksa ajaloo lühiülevaade*, Tartu
- Umsiedlung 60. Baltisakslaste organiseeritud lahkumine Eestist. 24. novembril 1999 Tallinna Linnaarhiivis toimunud konverentsi ettekanded* (2000) koost. Kivimäe, S, Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis, Tallinn
- Valge, J. (2003) *Lahtirakendamine. Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerimine 1918–1924*,

Valge, J. (2009) Eesti kolm majanduskriisi. – Horisont, nr 1, lk 22–31

Weiss, H. (1990) *Zur Umsiedlung der Deutschen aus Estland 1939-1941. Erinnerungsbericht* – Zeitschrift für Ostforschung, vol 39, nr 4, lk 481-502

Wolkovich-Valkavicius, W. (1983) *Immigrant Population Patterns of Finns, Estonians, Latvians and the Lithuanians in the U.S. Federeal Census of 1930* – Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences, vol 29, nr 1, lk 1-6

Wrangel, W. (1957) *Die Vorgeschichte der Umsiedlung der Deutschen aus Estland* – Baltische Hefte, nr 4, lk 134-165

Käsikirjalised materjalid

Jürisson, S. (2012) *Eestlased Brasiilias: ränne ja kohanemine*, Magistritöö, Tallinna Ülikool, Ajaloo instituut, Tallinn

Kask, I. (2006) *Eestlaste tagasiränne Eestisse aastatel 1989-2000*, Magistritöö, Tartu Ülikool, Geograafia instituut, Tartu

Kass, S. (2008) *Eestlaste väljaränne Lätimaale 19. sajandi lõpuaastatest Teise maailmasõja alguseni*, Tartu Ülikool, Ajaloo osakond, Lähiajaloo õppetool, Tartu

Kulu, H. (1992) *Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest*, Diplomitöö, Tartu Ülikool, Majandusgeograafia kateeder, Tartu

Kumer-Haukanõmm, K. (2005) *USA välispoliitika Balti küsimuses 1945-1952 läbi Balti põgenike problemaatika*, Magistritöö, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu

Paling, S. (2010) *Eestlaste väljaränne Ameerika Ühendriikidesse 1922-1939*, Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Lähiajaloo õppetool, Tartu

Rohtmets, H. (2005) *Eesti kodakondsuse kujunemine: põhimõtted ja praktika*, Magistritöö, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo osakond, Tartu

Publitseeritud allikad

Riigi Statistika Keskbüroo:

(1924) *1922. aasta üldrahvalugemise andmete läbitöötamise plaan ja tabelite sisu*, Tallinn

(1925) *Sündivus, surevus, abielluvus ja rahvaliikumine 1921-1923*, Tallinn

(1926) *Riigi Statistika Keskbüroo tegevusest 1. III 1921. – 1. III 1926*, Tallinn

(1937) *Eesti arvudes 1920-1935*, Tallinn

Eesti Statistika kuukiri 1922-1940

Generalkommissar in Reval, *Statistische Monatshefte* 1942

Riigi Teataja 1918-1938

Perioodika 1920-1941

Hääl

Meie Tee

Postimees

Päevaleht

Sakala

Virumaa Teataja

Välis-Eesti Almanak

9. Lisad

LISA nr 1. Väljaränne Eestist 1923-1940 sihtriikide alusel

Aasta	Ameerika Ühendriikid	Brasiilia	Nõukogude Venemaa	Austraalia	Kanada	Soome	Rootsi	Saksamaa	Kokku
1923		73							73
1924	551	107/86*	116	36	39	60	12	44	965
1925	159	1669/ 1637*	532	62	23	17	7	24	2493
1926	472	439	1145	223	-	-	-	-	2279
1927	413	118	565	641	-	-	-	-	1737
1928	313	56/9*	401	96	115	170	22	48	1221
1929	379	70/27*	90	86	141	150	24	95	1035
1930	342	61/17*	61	27	97/ 920**	27	29/165***	53	697
1931	55	15/5*	63	6	6	21	43	92	301
1932	50	13/3*	54	10	5	7	24	24	187
1933	39	15/6*	8	16	4	16	28	52	178
1934	38	19/7*	11	6	2	21	29	38	164
1935	19	6/8*	16	8	3	15	48	17	132
1936	17	7	6	15	5	20	106	28	204
1937	27	31	4	31	5	20	151	33	302
1938	60	3	1	44	13	31	231	89	472
1939	80	2	39	55	8	18	365	235	802
1940	-	10	-	-	-	-	-	14 368	14378
Kokku	3014	2714	3112	1362	971	593	1190	15240	28196

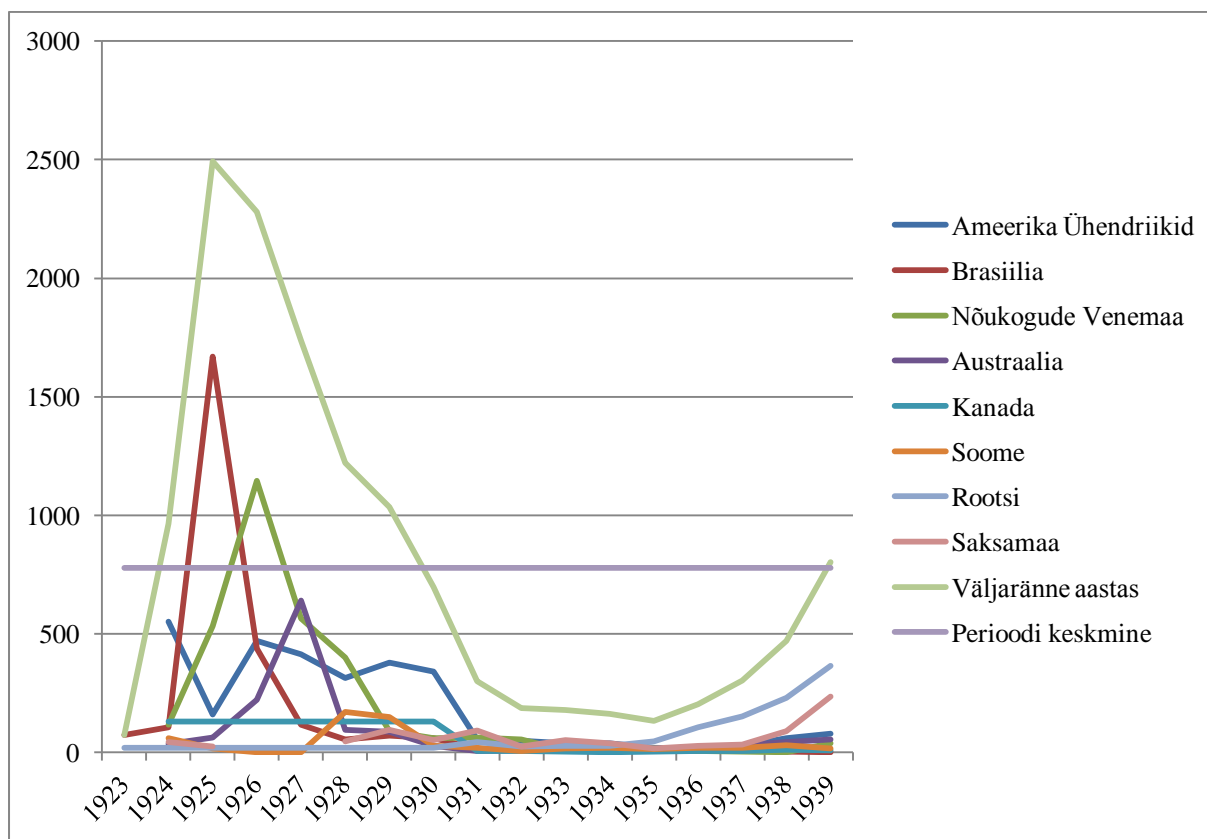
* RSK andmed Brasiiliasse rännanute kohta, vt RSK, *Eesti arvudes 1920-1935*, Tallinn, 1937, lk 47

** Piirvee andmed perioodil 1924-1930 Kanadasse rännanud eestlaste kohta, vt. Piirvee, R, *Eestlased Kanadas kahe maailmasõja ajavahemikul* – Eestlased Kanadas, Ajalooline koguteos, Toronto, 1975, lk 64

*** Rootsi Statistika Keskbüroo rahvaloenduse andmete kohaselt kasvas Eestis sündinute arv võrreldes 1920. aastaga 1930. aastaks 165 inimese võrra, vt. *Statistisk årsbok för Sverige*, 1920. ja 1930. aasta rahvaloenduse andmed saadaval veebis Statistika Keskbüroo kodulehel [WWW] <http://www.ssd.scb.se> (6.11.2013)

Allikas: autori avutused, vt. *Brasiilia eestlane. Eestlaste emigratsioon Brasiiliasse arvudes* – Meie Tee 2/1951, lk 26; Reiman, H.: *Väljaränd Eestist* – Eesti Statistika, nr 57, Tallinn, 1926, lk 3; *Väljaränd Eestist 1926 a.* – Eesti Statistika, nr 66, Tallinn, 1927, lk 291; *Väljaränd Eestist 1927 a.* – Eesti Statistika, nr 77, Tallinn, 1928, lk 234; *Väljaränd 1928 a.* – Eesti Statistika, nr 90, 1929, lk 278; *Väljaränd 1929 a.* – Eesti Statistika, nr 103, 1930, lk 340; *Väljaränd 1930 a.* – Eesti Statistika, nr 113, 1931, lk 242; *Väljaränd 1935 ja 1936 a.* – Eesti Statistika, nr 184, 1937, lk 120; Tomberg, G.: *Väljaränd 1931 a.* – Eesti Statistika, nr 130, 1932, lk 491; *Väljaränd 1932 a.* – Eesti Statistika, nr 138, 1933, lk 269; Tomberg, A.: *Väljaränd 1937 a.* – Eesti Statistika, nr 196, 1938, lk 137; *Väljaränd 1938 a.* – Eesti Statistika, nr 210, 1939, lk 260; *Väljaränd 1939 a.* – Eesti Statistika, nr 223, 1940, lk 290

LISA nr 2. Joonis Eesti välisrände ulatusest*

* Joonise parema ülevaatlikkuse eesmärgil on väja on jäetud 1940. aasta baltisakslaste organiseeritud ümberasumine. See arv on välja jäetud ka perioodi keskmise (778,9 inimest aastas) arvutamisel.

Allikas: Autori koostatud tabel, vt. LISA nr 1.

LISA nr 3. Näide legitimatsioonikaardist

Legitimatsiooni kaart
Eesti-Vähi piirist torduvaks ülekäimiseks.

Masfow lani .....

Nimi .....

Eesnimi .....

Isanimi .....

Sündimise aeg .....

Rahvus .....

Elututse .....

Lapsed alla 15 a. ....

Elukoht .....

Isedaalised tundemärgid .....

Ülekäigu punkti nimetus .....

(piirijoone läbi jaotatud waranduse nimetus) .....

Elukumise abinõu .....

Omaniku allkiri .....

(Pitjat)

(Allkiri)

Allikas: Riigi Teataja, 1924, nr 57, lk 413

LISA nr 4. Piiriületamiste saldo aastatel 1930-1939

Aasta	Saldo	Poolakad	Eestlased: sisepass	Eestlased: välispass	Eestlased: reisikaart
1930	-162	-7	-169	-192	122
1931	462	27	438	304	198
1932	1294	-13	764	544	-247
1933	-701	2	-626	156	-341
1934	-	-	-	-	-
1935	-	-	-	-	-
1936	-289	26	-352	-108	-99
1937	-558	606	-558	-120	-462
1938	799	708	132	-281	-559
1939	-13352	-455	-11048	-475	-345
Kokku	-12507	894	-11419	-172	-1733

Allikas: Autori koostatud, vt. Tomberg, G.: *Rahvaliiklemine üle piiri 1930 a.* – Eesti Statistika, nr 113, 1931, lk 238; *Rahvaliiklemine üle piiri 1931 a.* – Eesti Statistika, nr 124, 1932, lk 170; *Rahvaliiklemine üle piiri 1932 a.* – Eesti Statistika, nr 136, 1933, lk 161; Reiman, H. *Ülepiiriliiklemine 1936 a.* – Eesti Statistika, nr 184, 1937, lk 117; Tomberg, A.: *Rahvastiku ülepiiriliiklus 1937 a.* – Eesti Statistika, nr 197, 1938 lk 180; *Rahvastiku ülepiiriliiklus 1939 a.* – Eesti Statistika, nr 223, 1940, lk 149

LISA nr 5. Välisrände tõmbe- ja tõuketegurid Eesti lähtepunktist

Lähte- ja sihtriigi tegurid		Rände takistused		Isiklikud ajendid	
Tõmbetegur	Tõuketegur	Tõmbetegur	Tõuketegur	Tõmbetegur	Tõuketegur
Omariikluse väljakuulutamise	Vabadussõda	Geograafiline lähedus	Geograafiline kaugus	Kodumaa igatsus	Tööeline ja mees-soost rändaja
	Vaba maa puudus				
Maareform	1920. aastaja majanduskriis	Väljarände piiramine seadustega	Tasuta reis		Perekonna taasühendamine
	1924. aasta jätkukriis				
1930. aasta üleilmne majanduskriis	Kommunistide mässukatse	Sihtkohamaade karm immigratsiooni-poliitika	„Reisiagentide” tegevus	Teadmatus reaalselt valitsevast olukorras	Valed ootused sihtkohariigi suhtes
Tööjõupuudus 1930. aastate II poolel	Sihtriikide parem majanduslik areng	Takistused sihtkohamaa kodakondsuse omandamisel	Eesti diasporaa olemasolu		
Madalam elukallidus	Lubatud maa välismaal	Välismaalaste diskrimineerimine sihtriikides	Sihtriigi sisse-rännet soosiv immigratsiooni-poliitika		Seiklus-himu
	NEP Nõukogude Venemaal				

Allikas: Autori koostatud

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Häli Ann Reintam (17.06.1990)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Eesti välisränne 1920-1940“, mille juhendaja on Jaak Valge,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus (2.01.2014)